

Recensioner

Håkan Petersson, *Nationalstaten och arkeologin – 100 år av neolitisk forskningshistoria och dess relationer till samhällspolitiska förändringar*. GOTARC B43 . Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet 2007. 389 s. ISBN 978-91-974715-4-2.

Peterssons avhandling tar for seg de sosialhistoriske rammene for den tidlignelittiske forskningen i Sverige. Beveggrunnen for å skrive denne boken plasserer han i de mange bøkene om arkeologi og nasjonalisme som ble publisert på 1990-tallet. Han ønsker å polemisere mot deler av denne litteraturen som gir arkeologien en uttalt nasjonalistisk forankring.

Petersson ønsker å utføre en form for symmetrisk analyse, der han ikke vil vurdere tidligere forskning i kraft av dagens normer og forskningsperspektiv, men i stedet studere den på dens egne premisser. Analysen avgrenses til å gjelde arkeologiens relasjoner til den statsstyrkende tanken om det nasjonale fellesskap i perioden 1840 til 1980. Relasjonen mellom neolitikumforskningen og det nasjonale fellesskap søkes også kvantifisert gjennom en kategorisering av artiklene i tidsskriftet *Fornvännen* i perioden 1906 til 1960. Det er i hovedsak svenske arbeider om neolitikum som drøftes i gjennomgangen av neolitikumforskningen, men de sammenliknes også med sentrale danske arbeider og utviklingen i den danske arkeologien. Arbeidene er delt opp i fire kronologiske bolker, nemlig neolittiske studier mellom 1840 og 1880, mellom 1880 og 1930, mellom 1930 og 1960 samt perioden fra 1960 til 1990-tallet. Oppdelingen beror på at Petersson mener disse tidsavsnittene tilsvare epoker i statsutviklingen og neolitikumforskningen. I gjennomgangen av forskningen er imidlertid ikke oppdelingen fulgt på noen streng måte. Gjennomgangen av epokene er bygget opp ved at det først tegnes et generalisert tablå over samfunnsutviklingen, mens de arkeologiske tekstene behandles mer i detalj.

Petersson plasserer sin egen forskning innenfor den historiske materialismen, der samfunns-

utvikling, herunder utviklingen i arkeologien, ses som bestemt av endringer i samfunnsdannelsen og i produksjonsmåten. Det er i dette perspektivet Petersson på den ene siden vil undersøke hvordan arkeologer har fortolket begrepene nasjonalisme og nasjonal identitet i sin forskning, og på den andre siden hvordan nasjonalstaten har legitimert sin samfunnsstruktur gjennom arkeologiske resonnement. Begrepet ideologi, definert som et system av ideer og evalueringer, knyttet til bestemte samfunn og samfunnsgrupper, er sentralt for Petersson. Også i vitenskapen finnes det ideologier knyttet til interesse og samfunnsposisjoner, og en vitenskap kan ha flere konkurrerende ideologier. Ideologi er et kollektivt fenomen. Individenes handlinger og vurderinger må derfor ses som eksempler på den sosiale ideologien, resonnerer han. Siden den analyserte litteraturen i hovedsak er produsert av noen få, framstående individer, tolkes disse som eksempler på kollektive trender, ikke som enstående ytringer.

Første del av den faghistoriske analysen handler om etableringen av den moderne arkeologien, fra 1840-tallet. Det var på denne tiden at også den svenske, nasjonale bevisstheten ble utviklet. I tablåform gjengis den politiske og administrative utviklingen i Sverige, der landet gikk fra en føydalstat til en parlamentaristisk konstitusjon. Samfunnet framsto som elitistisk og arkeologien var sysselen til de få utvalgte. Det framvoksende borgerskapet orienterte seg innen kultur og vitenskap, noe som også gagnet interessen for arkeologi. Parallelt med denne utviklingen oppstår og utvikles også nasjonalismens enhets-tanke. Da et gryende demokrati erstatter herreveldet, trengtes symboler og ideologier som samlet folket som nasjon. Her var den historiske dybden og forankringen i folket selv essensielt. Den nye vitenskapen arkeologi fikk dermed en viktig rolle som nasjonal identitetsskaper, skriver Petersson.

På slutten av 1800-tallet ble det publisert verker om neolitikum som presenterte en selvsten-

dig arkeologisk vitenskap av naturvitenskapelig, evolusjonistisk støpning. I disse verkene bruktes begreper som folk, stammer og kulturer for å fortolke og ordne materialet, men perspektivet hadde imidlertid ingen klar nasjonalistisk forankring, poengterer forfatteren.

Neste del av avhandlingen tar for seg framveksten av en mer nasjonalistisk arkeologi i Sverige. Særlig fra begynnelsen av 1900-tallet endret nemlig den neolittiske arkeologien karakter. Arkeologien fikk en stadig mer nasjonalsementerende funksjon der den aktivt legitimerte det nasjonale fellesskapet ved å skape en historisk forankring til dette fellesskap. Arkeologien ble derigjennom forflyttet gjennom det sosiale rommet fra den liberale til den konservative fløy og brukt som argument for at den gamle orden skulle vedvare. Arbeiderbevegelsens framvekst og økende styrke skapte nye politiske allianser på høyresiden som satset på en nasjonalhistorisk forankring av sin posisjon. Arkeologien fikk en sentral posisjon i dette konservative, nasjonale prosjektet. Dens oppgave var å legitimere nasjonen historisk, en oppgave som ble førende for svensk, neolittisk forskning, argumenterer Petersson. Det er Oscar Montelius som kanskje tydeligst markerer seg som nasjonalistisk forsker, som et konkret eksempel på en allmenn trend. Arkeologien som tidligere hadde vært verdinøytral tok nå parti i samfunnskonfliktene mellom radikale og borgerlige ideer. Tekstanalysene viser likevel at de fleste arkeologene ikke var særlig engasjert i samtidspolitiske spørsmål i sin forskning.

Petersson tar så for seg tiden fra 1930 til 1960. I Sverige ble folkhemsnasjonalismen som en statlig ideologi utviklet, tuftet på en sosialdemokratisk idé. Velferdsstaten og en mer bemidlet arbeider- og middelklasse ble etablert og klassemotsetningene nedtonet til fordel for det nasjonale fellesskapet. Økt utdanningsnivå og økt behov for ekspertise la grunnen for spesialisering, også innen de tradisjonelt borgerlige fagene. Arkeologene blir dermed mer fraværende fra den politiske arena.

I motsetning til mye annen faghistorisk forskning, poengterer Petersson at den neolittiske arkeologien i denne perioden i liten grad er nasjonalistisk på en sjåvinistisk eller rasistisk måte,

selv om den beskjeftiger seg med problemer omkring den dominerende etniske gruppens herkomst. Perspektivet var utpreget evolusjonistisk og med en sterk vilje til metodisk stringens, som igjen førte til avstandstaking til samtidspolitiske koplinger. Den nasjonale identiteten ble nå tuftet på radikale og funksjonalistiske samfunnsideologier som begrenset historievitenskapenes legitimerende betydning. Ved at arkeologien som samfunnspåvirkende faktor havnet i skyggen, forsvant også interessen av og behovet for samfunnsengasjement i arkeologien, resonnerer Petersson. Arkeologien ble alt mer lukket om seg selv, der det borgerlige samfunnsideal ble bevart.

Den fjerde faghistoriske bolken tar for seg tiden fra 1960 fram til vår tid, men det er i hovedsak forholdene til og med 1980-tallet som drøftes. Første del av epoken kjennetegnes av sosialdemokrati og senere politisk radikalisering, sistnevnte fenomen spesielt innen de akademiske miljøer – det såkalte 68-opprøret. På midten av 1970-tallet tok den sosialdemokratiske epoken slutt og ble erstattet av borgerlige regjeringalternativer. Dette sammenfalt med økonomiske krisetider for Sverige. Svaret på krisen var nyliberalisme av angloamerikansk merke, spesielt fra 1980-tallet. Statsstyringen ble utviklet henimot teknokrati der spesialister la grunnen for de politiske beslutningene. Samfunnstilknytningen var først og fremst gjennom forvaltningsarkeologien, som vokste til å bli den største arbeidsplassen innen faget.

Framveksten av masseuniversitetene gjorde at rekrutteringen til vitenskapen ikke lenger var knyttet til borgerlige miljøer. Også andre samfunnsklasser ble representert. Radikaliseringen i det akademiske og politiske livet må ses på denne bakgrunn. Denne utvikling kan også spores i arkeologien og resulterer blant annet i en samfunnsvitenskapelig refortolkning av disiplinen, først og fremst gjennom den prosessuelle arkeologien, men også gjennom ulike former for marxisme. Disse utviklingsprosessene utraderte interessen for nasjonale spørsmål: Arkeologi undersøkte generelle samfunnsprosesser i forhistorien.

Dermed kan Petersson oppsummere avhandlingen på følgende måte. På begynnelsen av

1900-tallet institusjonaliseres arkeologien som et mulig politisk redskap for å styrke nasjonalstaten. På et overordnet plan har den politisk interessante arkeologien hatt en lik utvikling som samfunnsutviklingen forøvrig. Arkeologien som politisk instrument marginaliseres derfor når den ikke lenger befester den nasjonalistiske historieskrivningen. Dette er en prosess som starter allerede på 1930-tallet. Det er altså tiden fra 1900 til 1930 som er den utpregede nasjonalistiske forskningsperioden i den svenske, neolitiske arkeologien.

Peterssons avhandling *Nationalstaten och arkeologien* er interessant og tidvis morsom lesning. Innimellom reiser hans analyser og delvis essayistiske stil metodiske og empiriske spørsmål hos leseren som kanskje ikke alltid besvares. For eksempel savner i hvert fall jeg en nærmere redegjørelse for hvorfor akkurat neolitikumforskningen ble valgt ut for å undersøke relasjonen mellom nasjonalstaten og arkeologien. Vanligvis tenker man jo seg at de historienære epokene har vært mer aktuelle for nasjonalistiske og nasjonale strategier. Resultatene av analysen hadde kanskje blitt annerledes med et mer historienært fokus. Likeså blir jeg som leser også usikker på relasjonen mellom samfunnet i stort og arkeologien som eget forskningsfelt. Kan det være at enkelte av de trendene og resultatene som Petersson finner, likeså godt eller kanskje bedre kunne vært forklart i kraft av interne forhold på det arkeologiske feltet? Slike innvendinger rokker antakelig likevel ikke ved avhandlingens hovedkonklusjoner. Peterssons analyse er derfor et verdifullt bidrag til forståelsen av den svenske neolitikumforskningen som mange fagfeller vil ha nytte og interesse av.

Håkon Glørstad

Kulturhistorisk museum

Oslo universitet

Pb 6762 St. Olavs plass

NO-0130 Oslo

hakon.glorstad@khm.uio.no

Bohus fästning 700 år. Red. Kenneth Gustafson. Föreningen Kungälv's Musei Vänner. Kungälv 2008. 220 s. ISBN 978-91-88848-11-6.

År 2008 har 700 år förflutit sedan Bohus fästning anlades på Bagaholmen, där Nordre älv utgår från Göta älv. Föreningen Kungälv's Musei Vänner har valt att fira jubileet med en bok, som skildrar händelser och förhållanden med anknytning till fästningen. De flesta kapitlen är populärvetenskapliga, men några ger oss ny kunskap.

Bohus slott hade föregångare. Den första var kastellet eller kungaborgen från 1120-talet i gamla Kungahälla. Den andra var 1200-talsborgen på Ragnhildsholmen på andra sidan Nordre älv, mitt emot gamla Kungahälla. Arkeologen Kristina Bengtsson har av allt att döma löst den gamla gåtan kring det vikingatida Kungahälla. Med hjälp av ortnamn och fornminnen har hon påvisat, att det äldsta Kungahälla bör ha varit en kungsgård (och inte en köpstad) i Kungälv's Ytterby. (Se boken *Kring Göta älv: Studier i en dalgång*, 1993.) Här går hon vidare. Med hjälp av ortnamn, skriftliga källor och fornfynd lyckas hon fastställa läget för två gårdar i Kungahällas närhet, nämligen Karlsbagar och Skurbagar, den sistnämnda omnämnd av Snorre Sturlasson i samband med varendernas erövring av Kungahälla 1135. Med sin tvärvetenskapliga forskning klarlägger hon steg för steg bebyggelseförhållandena i Kungälv's omgivning.

Arkeologer behöver inte längre söka i blindo efter det äldsta Kungahälla och de gårdar som har legat i omgivningarna. Fynden från dessa socknar blir hela tiden allt fler. Det är önskvärt att de skall kunna samlas i ett eget museum. Föreningen Kungälv's Musei Vänner bildades som en pådrivande kraft i arbetet för ett sådant museum.

Lars Linge (död 2006) bidrar med en översikt över områdets äldsta historia och Rune Ekre med en översikt över borgarna i området och inom det norska riket. Artiklarna tillför inte mycket nytt men är värdefulla som översikter och ingångar till litteraturen. Erik Hedberg utreder Skårdals skate. Mitt emot fästningen och på andra sidan älven innehade norrmännen en del av Västergötland, nämligen Bohus och norra Surte. Denna enklav tillhörde länet Bohuslän

men landskapet Västergötland. Härads- och församlingstillhörighet växlade under århundradena. Skårdal Andersgården betalade skatt åt både den danska kronan och den svenska. Utredningen ger ett exempel på, att lydtnadsförhållanden och överhöghetsförhållanden i äldre tider kunde vara mycket mer invecklade än i våra dagar. Lantmäteriet har inte förstått denna trassliga härva utan redovisar – felaktigt – alltsedan 1997 området som en del av landskapet Bohuslän.

Hedbergs artikel är ett exempel på att det är lätt att komma vidare vad gäller Kungälvys yngre historia. Från senare århundraden finns nämligen gott om skriftliga källor. En av de värdefullaste är »Kongellfwe Byes Bogh», ett slags tänkebok för åren 1615–48. Kerstin Berg presenterar ett urval uppgifter i ett intressant och välskrivet kapitel. Hennes tillvägagångssätt är snarast journalistiskt, men denna tidiga källa kan med fördel ägnas även djupgående vetenskaplig forskning. Vad gäller de äldsta tiderna är det däremot mycket svårt att komma någon vart. De skriftliga uppgifterna är få, otillräckliga och redan kända. Kristina Bengtssons tvåvetenskapliga tillvägagångssätt har emellertid visat att man kan komma vidare även med ett till synes hopplöst fall. Enbart arkeologi hjälper oss inte. Enbart ortnamnsforskning för inte långt. Enbart källforskning ger endast ett fåtal brottstycken. Tillsammans kan dock de olika forskningssätten tillföra ny kunskap och avslöja Kungahällas gåtor.

Lars Gahrn

Mölnalds museum

SE-431 82 Mölnald

Lars.Gahrn@molndal.se

Alexandra Sanmark, *Power and Conversion – A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*. Occasional Papers in Archaeology 34. Uppsala 2004. 317 S. ISBN 91-506-1739-7.

Warum und auf welche Weise wechseln Menschen und Völker ihre Religion? Wie kam es zum Wandel von polytheistischen Kultvorstellungen zum Monotheismus des Christentums? Schlüssige Antworten auf diese Fragen zu finden, die Aufschluss geben über den Weg der europäischen

Geschichte vom frühen Mittelalter an, ist allerdings nicht leicht. Denn für die meisten Regionen ist die Quellenlage sehr dürftig. Über die religiösen Orientierungen etwa von Angelsachsen, Friesen, Sachsen und Skandinavien vor ihrer Hinwendung zum Christentum erfährt man aus der schriftlichen Überlieferung nur wenig. Das ist nicht überraschend, denn diese Quellen sind fast ausnahmslos von Kirchenleuten geschrieben, für die in ideologischer Voreingenommenheit der Sieg ihres Glaubens von vornherein feststand, sodass es schlicht unnötig war, an das Teufelswerk des Heidentums noch zu erinnern. Die kultischen Benutzungsregeln der germanischen Religion (die es in dieser scharfen Abgrenzung kaum gegeben haben dürfte) müssen also mühsam aus oft späterer Überlieferung rekonstruiert werden. Umso wertvoller sind die archäologischen Zeugnisse, deren Interpretation freilich nicht immer eindeutig ist. Weiterhin ist nach Regionen zu differenzieren, was die Sache nicht leichter macht.

Bei den Angelsachsen gab es rudimentäre Erinnerungen an das Christentum aus der Zeit der Römer. Die Mission vollzog sich von 597 an, als die sieben Königreiche schon relativ etabliert waren. Die Herrscher steuerten den Prozess und entschieden auch die Auseinandersetzung zwischen irischer und römischer Orientierung. Mit Unterstützung der Machteliten konnten rasch kirchliche Strukturen aufgebaut werden, so dass die Christianisierung innerhalb weniger Generationen abgeschlossen werden konnte. Anders bei Friesen und Sachsen im 7./8. Jahrhundert, die um den Erhalt ihrer politischen Selbstständigkeit kämpften und schon deshalb die christliche Religion ihres expansiven fränkischen Nachbarn ablehnten. Hier folgten oftmals die Missionare den Militärs, und der Übertritt erfolgte kaum freiwillig. Dann aber konnte dank entsprechender Maßnahmen die Kirche zügig etabliert werden, nicht zuletzt durch den Aufbau eines Netzes von Klöstern und Bistümern und den geschickten Einsatz von Reliquien. Demgegenüber war die Situation in Skandinavien komplexer. Namentlich in Norwegen und Schweden hingen Christianisierung und Reichsbildung eng zusammen. Die Herrscher hatten nicht immer die Macht, den für die eigenen politischen Ab-

sichten nützlichen Glauben im Volk durchzusetzen. Die Missionare waren oft auf sich gestellt, ohne nennenswerten Rückhalt – Rom war weit weg – und die Unterstützung durch Klöster. Anders als auf dem Kontinent zog sich der Prozess daher lange hin.

Kurzum, das Thema ist komplex. Schon deshalb ist es beachtenswert, dass sich Alexandra Sanmark der Herausforderung gestellt und ein breit angelegtes Werk mit komparativem Ansatz vorgelegt hat. Es handelt sich um die überarbeitete Fassung einer 2002 vom University College London angenommenen Dissertation. Der erste Teil (Conversion – Methods and Popular Response, S. 31–132) beschreibt den Religionswechsel im angelsächsischen England, in Friesland, Sachsen und Skandinavien. Dabei wird gefragt nach der Rolle der Herrscher im Prozess der Konversion, der Ausbreitung des Christentums in der Gesellschaft, den Missionsmethoden, der Rolle des Papsttums und dem Widerstand gegen den neuen Glauben. Wenig überraschend wird für Angelsachsen, Friesen und Sachsen die Bedeutung der Herrscher hervorgehoben, die mit ihrer Machtelite dem Volk den neuen Glauben gleichsam verordnet haben. Missionare habe es auch gegeben, sie seien aber den Machthabern unterstellt gewesen.

Diese Beobachtung ist zwar richtig, aber doch etwas schematisch. Wenn Sanmark S. 64 die vielfach benutzten Kategorien „Wortmission“, „Tatmission“ und „Schwertmission“ als untauglich bezeichnet, weil sie auf der Idee basierten, „that missionaries were the moving forces in the spread of Christianity“, so verkennt sie, dass die Herrscher schließlich auch erst einmal überzeugt werden mussten. Überdies belegen die Quellen die Bedeutung sowohl der Verkündigung des Evangeliums wie auch exemplarischen Handelns, um die Menschen von der Nützlichkeit des Christengottes zu überzeugen, wozu es durchaus nicht immer herrscherlichen Drucks bedurfte. Hier erweist sich als nachteilig, dass auf die Berücksichtigung hagiographischer Texte bewusst verzichtet worden ist (S. 23). Dann wäre auch das neuere Forschungen nicht berücksichtigende scharfe Urteil, Predigten hätten keine entscheidende Rolle gespielt, sicher anders gefallen. Dass für Skandinavien eine längere Ka-

techumenatszeit zu registrieren ist, beweist dessen Sonderstellung. In Dänemark und Schweden verlief die Christianisierung weitgehend friedlich, während in Norwegen die Herrscher bisweilen Gewalt angewendet haben (die Sonderrolle Islands wird nicht eingehend berücksichtigt).

Zu Recht wird herausgestellt, dass es im Norden nur wenige Missionare gegeben hat. Sanmark schließt daraus unter anderem, auch dort habe die Missionspredigt keine wichtige Rolle gespielt und „personal religious conviction did not play any significant part in conversion in the Middle Ages“ (S. 92). Dann stellt sich natürlich die Frage, wie die Menschen überhaupt mit der neuen Religion bekannt gemacht worden sind. Durchaus vorstellbar ist eine Art Mund-zu-Mund-Propaganda durch Laien. Auch wenn der kultische Vollzug und das Nützlichkeitsdenken im Vordergrund standen, werden jedenfalls Individualität und Einschätzungsvermögen der Leute unterschätzt, wenn man ihnen Entscheidungsfähigkeit abspricht. Dafür stehen manche Runensteine, die sogar von unterschiedlicher religiöser Orientierung innerhalb einer Familie zeugen (U 808 Enberga, Ksp. Fröslunda). Was ansonsten differenziert zu Missionsmethoden zusammengetragen wird, überzeugt.

Teil II (Change and Continuity in Myths and Cults from Pre-Christian to Christian Times in Scandinavia) beschäftigt sich ausführlich mit dem Charakter der polytheistischen Religion (S. 147–180) und kurz mit dem des frühen Christentums in Skandinavien (S. 180–185). Für die pagane Zeit meint Sanmark feststellen zu können: „Thus the importance of the gods, which scholars once saw as the main part of pre-Christian religious custom, must be reduced in favour of more ‚animistic‘ beliefs in the existence of spirits and other supernatural beings“ (S. 179). Die nordgermanische Religion ist für sie demnach eine Art Naturreligion gewesen. Das wird die Forschung überraschen. Der Grund für diese eigenwillige Einschätzung ist die eklektische Benutzung archäologischer Quellen: Skandinavisches archäologisches Material „is instead used to illustrate the documentary evidence, and also to fill in some of the gaps for which we have no written source material“ (S. 25). Sachzeugnisse als Lückenbüßer, das ist ein methodisch höchst

fragwürdiges Verfahren. Allein schon eine intensive Beschäftigung mit Goldbrakteaten (nur einmal S. 170 erwähnt) und Goldgubbern sowie mit der nordgermanischen Ikonologie överhaupt hätte Sanmark zu einer vorsigtigeren Argumentation führen können.

Der dritte Teil (*The Regulation of Everyday Life in Early Christian Scandinavia*, S. 205–286) zeigt in weitgehend überzeugender Weise, wie der durch das Zusammenspiel von Herrschern und Kirchenleuten durchgesetzte neue Glaube das alltägliche Leben regulierte und so zu einem sozialen Kontrollsystem führte (etwa Sonn-, Fest- och Feiertage [beachtlich der farbig gedruckte Übersichts-kalender S. 262f.], Ehegesetze, Taufe och Begräbnissitten). Abgeschlossen wird das Werk mit einer präzisen Zusammenfassung (S. 287–291) och einer umfangreichen Bibliografie (S. 293–317). Die eigentlich zum Standard wissenschaftlicher Werke dieses Umfangs gehörenden Register fehlen.

Trotz der hier vorgebrachten kritischen Bemerkungen, die vor allem methodische Probleme beleuchten, ist Alexandra Sanmarks Buch mit Gewinn zu lesen.

Lutz E. von Padberg
Historisches Institut
Universität Paderborn
D-33098 Paderborn
lutz.v.padberg@freenet.de

Människan och faunan. Etnobiologin i Sverige 3. Red. Håkan Tunón, Mattias Iwarsson & Stephen Maltekov. Stockholm 2008. 543 s. ISBN 978-91-46-21751-0.

I och med denna bok är det förnämliga kunskapsprojektet »Etnobiologin i Sverige» avslutat. De första delarna handlade om *Människan och naturen* (2001) respektive *Människan och florán* (2005). Tillsammans utgör de tre böckerna en given referenspunkt för arkeologer, historiker, etnologer och andra kulturhistoriker samtidigt som det finns en bredare allmänhet som uppskattar dem. Som ett exempel på det sistnämnda har jag noterat recensioner av böckerna i tidskrifter om allt från jakt till hantverk.

Människan och faunan innehåller tio tematiska delar med 132 artiklar och 171 korta djurmonografier skrivna av totalt 71 författare. Uppslagen blir därmed många, men det man vinner i bredd förlorar man i djup. Å andra sidan är syftet snarare att visa på vilken mångfald och bredd människan har i sina relationer till och föreställningar om djuren. Boken skall kanske ses som en ingång till en vidare referensvärld.

Det historiska djupet är i de flesta artiklarna kort: endast mycket sällan kommer man in på förhistorisk tid och arkeologiskt material. Är man främst ute efter de perspektiven är det *Människan och naturen* man skall läsa. Oftast behandlar artiklarna i tredje delen 1800-talet och det tidiga 1900-talet, men detta gäller inte artmonografierna som för övrigt tar upp såväl tamdjur som vilt levande djur. Jag saknar monografier om de i den svenska faunan relativt nya djuren som kanadagås, dovilt, mink, bisam och mårdhund. Enstaka nyinvandrade arter (däribland kanning, fälthare och spansk skogssnigel) finns upptagna. Det hade varit intressant med fler arter som utrotats. Nu finns i och för sig de utrotade och återetablerade arterna bäver och vildsvin upptagna tillsammans med den i Sverige utrotade vildrenen. Men varför det saknas sidnummer på de sidor där varje artmonografi börjar blir jag inte klok på.

Jag skrev att bokserien »Etnobiologin i Sverige» är en given referenspunkt för alla kulturhistoriker. Samtidigt är det historiska djupet i de flesta av seriens artiklar väldigt ringa. Hur går det ihop? Till skillnad från de flesta handböcker om djur, växter m.m. så demonstrerar och utforskar etnobiologin relationen mellan människan och hennes omgivning. I stället för hårda fakta kring en arts utbredning, levnadsätt, fortplantning etc. som man finner i de vanliga handböckerna får man i etnobiologiböckerna en ingång till artens utnyttjande och betydelse i (sen) historisk tid. I enstaka fall sträcks perspektiven ut och speglar inte bara 1800-talets daglönare utan även den mesolitiska fångstmannen. Monografierna täcker in de flesta arter man stöter på när man verkar som arkeolog. Bland de redovisade arterna finns även lite avvikande djur som grip, spiritus och skvader.

Man skulle kunna säga att bokens tematiska

delar i de flesta fall utgår från olika biotoper. I teman som »Fjäll och berg», »Hav och kust» etc. är detta perspektiv uppenbart, men man kan likna tema som »Sågen och saga» samt »Kropp och själ» vid två lite mera metaforiska biotoper. Det avslutande kapitlet, »Framtidens djur», är ett lämpligt avslut på verket. Det tar upp såväl förändringar orsakade av klimat som förändringar till följd av vilka förvaltningsval vi gör framgenom.

Jag kan varmt rekommendera alla tre delarna av »Etnobiologin i Sverige» som prioriterat inköp till de flesta bibliotek. De är givna referenser för den kulturhistoriska handläggaren, forskaren, förvaltaren och studenten. Och som jag inledningsvis skrev, böckerna tilltalar även en bredare publik.

Leif Häggström

Kulturmiljö Halland

Bastionsgatan 3

SE-302 43 Halmstad

leif.haggstrom@kulturmiljohalland.se

Lennart Lundborg, *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland under åren 1971–2001. Del 2*. Hallands länsmuseum, Kulturmiljö Halland, Halmstad 2007. 153 s. + 3 bilagor. ISBN 91-85720-44-5.

Det är drygt 40 år sedan Lennart Lundborg lade fram sin lic-avhandling *Undersökningar av bronsåldershögar och bronsåldersgravar i södra Halland* (1967, publicerad 1972). Till avhandlingen, som sammanförde och analyserade över 150 års utgrävningar och forskning om bronsålderns gravskick i södra Halland (1854–1971), har allt sedan dess refererats flitigt av forskare inom och utom Sveriges gränser. Särskilt betydelsefulla var N-G. Gejvalls systematiska analyser av de gravlagdas ben som, med goda förebilder i Berta Stjernquists undersökningar vid Simris på Österlen i Skåne, har blivit stilbildande inom skandinavisk bronsåldersforskning.

Nu har Lundborg publicerat en uppföljare till sin avhandling. I denna väl illustrerade skrift sammanställer han tolv undersökningar av gravar från bronsåldern som utförts i södra Halland mel-

lan 1971 och 2001. Välkända forskare som Boye, Montelius och Ewald har nu ersatts av rutinerade fältarkeologer som Westergaard och Carlie. Sammanlagt rör det sig om tio undersökta gravhögar och två flatmarksgravfält (eller bortodlade högar) som nu publicerats. Därtill har Lundborg infogat nya analyser av äldre fynd som Lugnarohögen samt svärdet med den välbevarade skidan från Vapnö. Boken avslutas med referenser, en engelsk sammanfattning och tre bilagor som återger en osteologisk analys av de berörda gravarna och geologiska analyser av de stenar som ingick i Skedalahögen och skeppssättningen vid Lugnaro.

Boken inleds med en översikt över det aktuella källäget för bronsåldersforskningen i Halland. I mångt och mycket är det en reviderad och förändrad bild som presenteras gentemot Lundborgs avhandling. Under sextioalet var han själv ansvarig för hela uppdragsarkeologin i Halland. Idag sysselsätter denna verksamhet flera grävande institutioner. Enskilda ärenden med i huvudsak skadade och/eller hotade fornlämningar har gett plats åt storskaliga exploateringar i den halländska fulläkersbygden. Källäget har inte minst ändrat sig vad det gäller vår kunskap om bronsålderns bebyggelse.

I andra kapitlet finns koncisa sammanställningar av de aktuella bronsåldersgravarna från Klyfteshög, Ivars Kulle, Perstorp Raä 23, Fyllinge, Lunså Kulle, Perstorp Raä 22, Skedala, Holm, Eldsberga Raä 9, Nyarp, Brogård och Trulstorp. Undersökningsresultaten återges med stringens och akribi där planer, sektioner och fynd varvas med kulturhistoriska noteringar och tolkningar. Det största värdet i Lundborgs sammanställning ligger utan tvekan i att de flesta av dessa undersökningar endast föreligger som svårtillgängliga rapporter och/eller artiklar i lokala tidskrifter. Lundborg har genomfört ett ansenligt och tålmodskrävande arbete som kommer att bli till stor nytta för kommande generationer av fältarkeologer och forskare.

I det sista finns nya analyser av Lugnarohögen och vapenfyndet från Vapnö. Viktig för vår förståelse av den förstnämnda gravhögen är en osteologisk analys av de brända benen från grav C, den mindre hällkistan intill skeppet. Därtill rapporteras att man funnit dekor på pincetten

från denna grav vid en omkonservering 1990. Den gravlagda var »sannolikt» en kvinna i 25 års-åldern som kremerats och begravts tillsammans med ett antenssvärd i miniatyr, en syl och en pincett samt några brända ben av får/get. Pincetten har varit försedd med några linjer och ett ulvtandsmönster. Stenarna i skeppssättningen har också bestämts av geolog.

Vapnöfyndet utgörs av ett grepptungesvärd med välbevarad skida från en brandgrav från period III. Den kremerade var en ung man. Vid en omkonservering 1993 av skidan, som är uppbyggd av läder, bark och päls, konstaterades att ett tidigare okänt fack på skidan innehåller rester av ett cirka 15 centimeter långt kniv- eller dolkblad i brons. Metallanalyser visar att svärdet och kniven/dolken är gjorda av skilda kopparmalmer vilket styrks av att tennhalten också skiljer sig mellan de olika föremålen.

I dessa spirituella och tolkande tider kan det möjligen kännas otidsenligt med en sammanställning av arkeologiskt källmaterial som denna. Det är dock en öppen fråga vilket som varar längst: det tidlöst publicerade källmaterialet eller de mer tidsbundna tolkningarna? Går de över huvud taget att separera? Oavsett tycke och smak så menar jag att Lundborg har gjort en bestående och förtjänstfull insats för den skandinaviska bronsåldersforskningen i och med denna inbjudande skrift. Av alla hundöron i mitt slitna exemplar av Lundborgs avhandling från 1972 att döma kommer jag att återvända till båda dessa skrifter med jämna mellanrum. Boken kommer med all sannolikhet att bli ett flitigt refererat verk och det vore en välgärning om kollegor ville utföra liknande sammanställningar för Sveriges övriga landskap.

Joakim Goldhahn

Humanvetenskapliga institutionen
Högskolan i Kalmar
SE-391 82 Kalmar, Sweden
joakim.goldhahn@hik.se

Torkel Eriksson, Knut Drake & Peter Carelli, *Kärnan och borgen. Helsingborgs slotts medeltida byggnadshistoria*. Skånsk senmedeltid och renässans 22. Dunkers Kulturhus og Vetenskapssocieteten i Lund. Lund 2007. 120 s. ISBN 978-91-974550-7-7.

Denne bog er en vigtig diskussion og videreudbygning af de resultater, der fremkom ved opsigtsvækkende undersøgelser og udgravninger, som blev foretaget af Helsingborgs museums daværende leder Torsten Mårtensson 1931–32. Den drivende kraft i de nyere undersøgelser har været Torkel Erikson, i mange år leder af samme museum, der allerede 1992 kunne publicere en sensationel dendrokronologisk datering af det knejsende hovedtårn »Kärnan». Dette tårn er ikke, som Mårtensson formodede, opført af Erik af Pommern i forbindelse med anlæggelsen af Krogen overfor ved Helsingør og indførelsen af sundtollen i 1420-erne. Kernen er mere end 100 år ældre, rejst af Erik Menved allerede i årene 1314–19.

Bogens essens er et omfattende manuskript, der blev efterladt af Torkel Erikson ved hans død 2002, og som de to medforfattere har redigeret og suppleret. Fremlæggelsen består af syv kapitler, der behandler »Staden och borgen», »Det antikvariska arvet», »Historiska källor» (herunder gamle prospekter og planer), »Tidigare forskning», »Nya tag» samt »Borgen i staden». Hertil kommer et afsnit »Till orientering» med anskuelige opmålinger, snit mm., samt endelig noter, litteratur og to små registre over steder og personer, der godt kunne have været slået sammen.

Fra den tidligste udforskning har et væsentligt udgangspunkt været Brauns bekendte byprospekt fra 1588, der viser byen liggende langs kysten, mens borgen med dens kernetårn og diverse bygninger troner ovenover på et plateau, som omsluttes af en ringmur med hovedsageligt halvrundt fremspringende tårne. Intet udover Kernen er i dag bevaret over jorden. Men det kan nu fastslås arkæologisk, at den ældste by opstod i 1000-tallet oppe på det senere borgområde. Hvis befæstningen da, som forfatterne mener, virkelig er yngre end de ældste bebyggelsesspor. Er stedet ikke fra første færd udvalgt for sit for-

svarspotentiale og sin strategiske beliggenhed ved overfarten over Øresunds smalleste sted? Det tidligst kendte element i borgen synes at være et ældre cirkulært hovedtårn, der blev udgravet 1931–32 lige ved siden af det eksisterende kernetårn. Det var opført af den lokale sandsten lige som en måske samtidig hal (*palatium*) og en særegen rundbygning, der senere kom til at danne et af de vestre tårne i ringmuren. Udgravninger 2002 og 2004 har nu sensationelt bekræftet, at der virkelig har været tale om en rundkirke (viet Skt. Mikael), idet der er fundet middelaldergrave omkring den.

Hele denne sandstensborg, vel med palisader omkring plateauet, vil forfatterne datere til anden halvdel af 1100-talet. Men mon ikke det er lidt vel forsigtigt udelukkende at sammenligne med borge og rundkirker fra Valdemarstiden? Et tilsvarende, men større rundtårn i Bastrup på den nordsjællandske side dateres gerne til første del af århundredet, selv om det ikke kan have haft fuldt den strategiske betydning som Helsingborg. Og hertil kommer vidnesbyrd, der med forsigtighed må kunne hentes ud af sandstensmaterialet. Denne lokale sten, der kunne brydes så at sige i selve Helsingborg, må have været et meget stærkt incitament til tidligt stenbyggeri. Vi ved, at stenen blev brugt som den tidligste i Lunds domkirkekrypt allerede o. 1100, og meget tyder på, at den bragtes på skib til kirkebyggerier på Nordsjælland ikke længe efter (kirkerne i Vejby, Valby m.fl.). Hvorfor skulle man da ikke have taget sin egen sandsten i brug til byggeri i Helsingborg lige så tidligt?

I øvrigt kunne forfatterne med fordel have udnyttet en tysk rimkrønike, der beretter om en belejring af sandstensborgen i begyndelsen af 1260'erne. Vi hører her både, hvordan forsvarerne måtte æde deres egne heste, og hvordan man (helt rigtigt) kun vanskeligt kunne nå frem til borgen over land, derimod nok »på skibe».

Med opførelsen af Erik Menveds kernetårn 1314–19 rev man det gamle ned og brugt dets sandstenskvadre som indvendig vægbeklædning i det nye teglstenstårn (der nævnes dog ikke krumhugne kvadre). Dette stående tårn er med god grund hovedemnet for bogen. Det måler hele 17x17 m og har en murtykkelse på hele 4,25 m. Af dets oprindelig otte etager blev den øver-

ste fjernet allerede 1653, da man indrettede kanonstilling deroppe. Og flere af de øvrige etager er i løbet af middelalderen blevet slået sammen, så tårnet i dag fremstår med kun fem store stokværk.

Mærkeligt nok havde tårnet oprindelig kun trælofter, hvilket kan have været en omstændighed ved en formodet, tidlig brand med efterfølgende nyindretning. Disse arbejder omfattede især en sammenslåning af to etager til den såkaldte »Kungssalen» med en højtspændt hvælving, hvis ribbeprofiler og konsolhoveder (af kalksten fra Stevns) må datere arbejderne til midten af 1300-tallet (Mårtensson mente 1400-tallet). Endelig har man mod middelalderens slutning indrettet et borgkapel i tilslutning til kongesalen, og dette noget utraditionelt ved at udhugge det i den svære murtykkelse som et fint lille hvælvet rum. Om en brug af tårnet som eksklusiv bolig vidner også et af de få løsfund, nemlig 17 skønne skår af en importeret syrisk glasskål fra o. 1260–80, der vel må have været i brug i Erik Menveds tid.

Er Kärnan velbelyst, kan det samme ikke siges om den ringmur med tårne, man ser på Brauns prospekt. For det er næppe nok lykkedes at finde utvetydige rester af den ét eneste sted. Tilsvarende står billedet af bygningerne inden for ringmuren noget uklart. Mest interessant er et diplom fra 1427, ifølge hvilket Erik af Pommern holdt møde »I borgen Helsingborg ... i det runde tårn, som er kongens særlige gemak (*camera*)». Dette runde tårn kan næppe være andet end Skt. Mikael's (ombyggede?) rundkirke, der måske som andre borgkirker kan have haft en eksklusiv overetage.

Når det gælder borgens indretning og brug, giver især renæssancetidens lensregnskaber og syn oplysninger. Forfatterne vurderer, at stadsboligen i Kärnan har været indrettet til lensmændene, mens kongerne på deres gennemrejse snarest har taget kvarter i slotsgårdens store fruerstue af bindingsværk.

Med indførelsen af moderne forsvarsbefæstning var borgen forældet. En udbygning med bastioner planlagdes da også af svenskerne endnu under krigen 1643–45, altså adskillige år før Skånes indlemmelse 1658! Planerne blev dog opgivet 1680, da Karl XI påbød, at alt skulle rives

ned. Det skulle faktisk också gælde Kärnan, men den blev lyckeligvis stående som det prägtige monument og vartegn, vi kender i dag.

Det tjener Torkel Erikson og hans to medförfattare til stor ære, at de har præsteret denne interessante, samlede fremlæggelse af Helsingborgs borg og dens historie. Bogen bringer meget nyt og vil være til stor nytte både for borgforskningen og for den almene dansk-svenske historie.

Ebbe Nyborg

Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K
ebbe.nyborg@natmus.dk

Birgitta Berglund, *Alstahaug på Helgeland 1000–1750. Dass-dynastiet og presteskapet iscensetter seg selv*. Skrifter 2007:1. Det kongelige norske videnskabers selskab. Trondheim 2007. 471 s. ISBN 9788251922258.

Petter Dass (1647–1707) och hans efterträdare står i förgrunden i Birgitta Berglunds studie av det nordnorska prästbostället på Alstahaug från 1000 till 1750. Syftet är att undersöka hur prästerna på Alstahaug levde, hur de markerade makt och status, vilka grupper de identifierade sig med och mot och hur detta förändrades över tid. Berglund konstaterar att makt och status inte behöver hänga samman och diskuterar olika teoretiska angreppssätt genom vilka materiella fynd kan tolkas. Hennes utgångspunkt är att ekonomiska relationer och materiella förhållanden utgör grunder för makt. Även förhållandet mellan ting och text diskuteras.

Den empiriska undersökningen redovisas och analyseras i tre större kapitel: hushållning, handel och marknadsorienterat fiske samt prästerskapets symboliska makt. Det är en gedigen undersökning, som bygger på arkeologiskt material och skriftligt källmaterial. Det arkeologiska materialet består av fynd från utgrävningar på prästgårdstunet och i kyrkan. De skriftliga källorna består dels av centralt producerat material av normativ karaktär, dels av lokalt producerat material, framförallt av familjen Dass, och särskilt

tonvikt läggs vid arvskiftet efter Anders Dass (1675–1736). Boken avslutas med två tolkande och sammanfattande kapitel, inbördes ordnade efter samma rubriker som de tre större kapitlen. Dispositionen av texten, med tydliga rubriker och en mängd mindre konklusioner och större sammanfattningar, gör det lätt att följa resonemangen och hitta bland de empiriska analyserna. Tydliga tabeller och rikliga illustrationer underlättar ytterligare för läsaren. Men samtidigt består framställningen av en mängd upprepningar, vilket gör texten onödigt lång.

Grundläggande för prästgårdens välbefinnande var intäkterna från tiondet och handeln med dem. Här finns en kontinuitet under perioden. Under medeltiden omsattes tionde bestående av torrfisk i Bergen. Vid tidpunkten för reformationen tycks Alstahaugs ekonomiska förutsättningar ha försämrats, men snart ökade intäkterna av handeln och fisket, som kom att utvecklas till en än viktigare näring för prästbostället, särskilt under Dass-dynastin. På 1700-talet kommersialiserades också sillfisket.

Prästerna på Alstahaug var inte ensamma om att idka handel med tionde. Men de utmärkte sig gentemot andra präster genom sin rikedom och status, särskilt under familjen Dass. Alstahaug var ett »fett» pastorat, så förutsättningarna för en välmående prästgård var goda. Till detta måste räknas det såväl kulturella som sociala kapital som Petter Dass förde med sig när han tillträdde tjänsten. Han hade erfarenhet av handel och gedigen utbildning och har för eftervärlden blivit känd som »Nordnorges store poet» genom sina dikter, psalmer och folklivsskildringar.

Den makt som familjen Dass byggde upp förstärktes av de nätverk av relationer och det samlande av kapital som iscensattes genom släktskapsband, särskilt genom äktenskap. Detta förstärktes i och med sonen Anders giftermål. Arvskiftet efter Anders Dass visar på stora intäkter från jordagods, skog och bruk. Mycket av godset kom han i besittning av genom sin hustru. Därigenom förstärktes även släkten Dass relationer till det högre borgerskapet i Trondheim. Berglund har inte funnit några brev från släktens kvinnor, vilket förstärker intrycket av att kvinnorna inom Dass-familjen främst var brickor i nätverksbyggande och kapitalformering. Men

det hade ändå varit intressant om Berglund mer ingående hade diskutera vilka tillgångar i övrigt som släktens kvinnor kunde bidra med. Vilken roll kom prästfruarna att spela, inte bara som förmedlare av släktrationer och familjeförmögenheter, utan också i sitt vardagliga värv, t.ex. som dopvittnen och faddrar, eller i annan hjälpverksamhet? Vilket kulturellt kapital kunde de förmedla? Och vad hade det för betydelse i makt-skapande och maktlegitimerande relationer?

Arvskiftet efter Anders Dass visar en mängd luxuösa tillgångar, såsom klädesplagg bl.a. i taft och siden, smycken, en teservis i silver, musikinstrument, samt en gedigen boksamling bestående av teologisk men också historisk och annan världslig litteratur. Rikedomen, modemedvetenheten, litteraturen och musikinstrumenten visar att prästerskapet hade större samhörighet med rika borgarfamiljer i Trondheim än med präster och andra ämbetsmän i närområdet. Klädselns symboliska betydelse och diskrepansen mellan centralmaktens statuter om vad som ansågs lämpligt för en präst och hans familj och de kläder Anders Dass och hans dotter faktiskt ägde lyfts fram i boken. Dessa visar på den ständsöverskridande karaktär som var så vanlig inom den uppåtsträvande borgarklassen vid den här tiden, med vilken släkten Dass hade täta förbindelser. Strävan mot ett överklassleverne gjorde att familjen kunde befästa sin ställning, både symboliskt, och konkret, genom att ge barnen utsikter till fördelaktiga giften och sönerna möjlighet till utbildning och anställningar.

Samtidigt konstaterar Berglund flera gånger att prästerna stod med ena benet hos lokalbefolkningen, och med det andra hos andra eliter i sitt sätt att hushålla. Med sin undersökning visar Berglund hur de arkeologiska och skriftliga källorna både motsäger och kompletterar varandra. Det arkeologiska materialet ger en större betoning av det vardagliga, det förgängliga, medan det skriftliga källmaterialet åtminstone i form av arvskiftet har en mera luxuös prägel. De arkeologiska lämningarna ger t.ex. tydligare belägg än det skriftliga för att prästfamiljen förtärde och använde sig av lokalt producerade produkter. Det blir emellertid problematiskt när Berglunds påstår att »Ofta sier man att skriftlige kilder er normative, mens arkeologiske forteller om prak-

sis.» (s. 359). Vem denne »man» är i detta sammanhang är svårt att förstå, då påståendet saknar hänvisningar. Med en sådan utgångspunkt blir Berglunds bedömning av arvskiftet som källa ganska trivial, eftersom hon hävdar något som närmast är självklart bland historiker: »Dermed kan vi ikke si at skiftet er normativt.» (s. 359). Skriftliga källmaterial rymmer båda aspekterna av berättelser och kvarlevor, och liksom arkeologiskt material spår av såväl normer och symboler som handlingar. Petter Dass diktning och arvskiftet efter Anders Dass befinner sig långt ifrån varandra. Båda källtyperna är förstås högst relevanta då huvudfrågan för undersökningen gäller iscensättning, t.ex. vad innebörden av denna blir när Petter Dass tonar ned det luxuösa i sin egen hushållning.

Tolkningen av hushållningens betydelse görs mot bakgrund av ett påstående som också det saknar hänvisningar till annan litteratur. Berglund menar att: »man kan si at det som presteskapet brukte i husholdningen, ikke var tenkt å sees av andre og dermed ikke var noen signalisering av status.» (s. 364). Därefter invänder hon mot denna utsaga med tre argument: 1) man skulle visa upp sin konsumtion inför sina tjänare, som i sin tur sedan kunde föra informationen vidare till andra, 2) man skulle visa sin status inför personer ur samma klass, när de kom på besök och 3) man använde sin hushållning inåt, mot familjen, för att utmärka sig mot allmogen och därigenom stärka sammanhållningen och identiteten. Samtliga dessa argument har bärkraft, men skulle få bli starkare om de diskuterats mot bakgrund av forskning om den tidigmoderna perioden som just belyser hushålllets roll som minsta beståndsdel i samhället, inom samtliga stånd och sociala skikt. Hushållet och hushållningen var inte något »privat», något man drog sig tillbaka till, utan hade stor betydelse som statusmarkör och för maktutövning.

Just behovet av att legitimera maktutövning är intressant. Berglund konstaterar att kyrkobyggnaden och prästbostället hade en viktig symbolisk funktion för prästerskapets makt. Prästerna hade kungen, kyrkan och Gud på sin sida, så grunden för legitimiteten var djup. Men ändå mötte man motstånd från befolkningen. Berglund hänvisar inte till den typ av källmaterial som möjligtvis skulle kunna avslöja djupare kul-

turella och religiösa konflikter med exempelvis den samiska befolkningen, eller ett öppet motstånd mot överheten, vilket exempelvis skulle kunna framkomma ur rättegångsprotokoll. Där emot visar det arkeologiska materialet exempel på svårigheter för prästerna och kyrkan att förverkliga vissa beståndsdelar i trosutövningen hos befolkningen. Ett gällde gravskicket. Undersökta gravar tyder på att det inte var helt enkelt, ens för detta framgångsrika prästerskap, att genomföra de idéer om korrekt ritual som kyrkan stod för. Göran Malmstedts undersökning av de samtida förhållandena i Sverige visar på liknande förhållanden (*Bondetro och kyrkoro. Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige*, Lund 2002). Det var svårt för kyrkan och prästerskapet att genomdriva sina idéer. En av anledningarna var enligt Malmstedt att prästerna inte alltid hade statsmakten på sin sida i sina strävanden. En annan förklaring har mera mentalitetshistorisk karaktär. Svårigheterna hade sin grund i att allmogen omfattade en traditionell kollektivistisk och mycket djupt rotad religiositet som skilde sig från prästerskapets. Malmstedts tredje förklaring till svårigheterna ger en motsatt bild än den som prästerna på Alstahaug representerar. Han menar nämligen att de svenska prästerna inte distanserat sig från befolkningen tillräckligt och att de därför hade svårt att upprätthålla auktoritet. Förmodligen krävdes en ständig balansgång från prästernas sida: inte för stor distans, inte för nära relationer.

Denna omfattande och uppslagsrika bok har rest en hel del invändningar hos mig, men också gett nya insikter. Berglunds undersökning av prästerskapet på Alstahaug ger en hel del ny kunskap och genererar nya frågor om ett lokalt prästerskap, dess leverne, markering av status och maktgenerering. Studien tillför också angelägna metodologiska spörsmål, om hur arkeologiska och skriftliga källor kan tolkas.

Åsa Karlsson Sjögren

Institutionen för idé- och samhällsstudier

Umeå universitet

SE-901 87 Umeå

asa.karlsson.sjogren@historia.umu.se

Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 36. Das archäologische Fundmaterial VIII. Red. Christian Radtke. Neumünster 2007. 338 s. ISBN 978-3-529-01936-4.

Med utgivelsen af *Ausgrabungen in Haithabu*, bind 36, sätter Kurt Schietzel i sin inledning til bogen punktum for et langt og imponerende livsværk. Det første bind i serien blev publiceret i 1969, svarende til, at der stort set er udgivet et nyt bind hvert år. Meget betegnende for serien er den kombination af forfattere, der gennem årene – og ofte flere gange – har bidraget med små og store artikler. Der er tale om en blanding af nyuddannede folk, der således publicerer deres afsluttende universitetsopgave, samt mere garvede forskere med mange artikler og år på bagen. Spredningen i artiklerne er tværfagligt: arkæologer, botanikere, zoologer, numismatikere med flere. Også på den måde et eksempel til efterfølgelse – et godt og solidt samarbejde mellem et museum og især universitetet i Kiel, et samarbejde som begge parter – og alle vi andre – har stor fordel af.

Dette bind er ingen undtagelse. Det mest omfangsrige bidrag er et magisterarbejde fra Kiels Universitet forfattet af Daniel A. Hepp, med titlen »Die Bergkristall- und Karneolperlen von Haithabu und Schleswig – ein Beitrag zu Handel und Handwerk im südlichen Ostseeraum» (s.15–181). Herefter følger en artikel af Ralf Wiechmann: »Haithabu und sein Hinterland – ein lokaler numismatischer Raum? Münzen und Münzfunde aus Haithabu (bis zum Jahr 2002)» (s.182–278). Harm Paulsen skriver om »Steingeräte in Haithabu von der Steinzeit bis zur Neuzeit» (s. 279–312). Herefter følger Helmut Kroll: »Die Dornenhecke, der Kirschgarten und der Hafen von Haithabu – Weiteres zum Steinobst aus Haithabu» (s. 313–329), og endelig afsluttes bindet med en kort artikel om et enkelt fundstykke, af David M. Wilson: »A carved antler object from Haithabu» (s. 330–334). Artiklerne spænder således meget vidt og kræver en specialiseret viden indenfor meget forskellige fagområder, hvis det skal være muligt at fremlægge en kritisk analyse. Jeg vil derfor begrænse mig til enkelte punkter.

Daniel A. Hepp fremlægger fundene af 228

bjergkrystalperler og 198 karneolperler (i alt 426) fundet i perioden 1930–80, indenfor halv-kredsvolden. Hvorvidt disse fundgrupper også findes udenfor volden oplyses desværre ikke. Man er altså som læser usikker på hvor repræsentativt materialet er. Der er tale om fund fra bebyggelseslag, overfladefund, gravfund og fund uden kontekst. Hvert stykke beskrives i katalogform, samt gengives på tavler i omrids og snit-tegning. Desuden lægges der i artiklen vægt på tre emner: a) de interne fundforhold i Hedeby, b) spørgsmål vedr. produktions og handelsstrukturer, samt c) sociologiske forhold.

Perlerne opdeles i 13 formtyper, med i alt 30 undergrupper. Der er en stor overensstemmelse mellem bjergkrystal og karneol i de enkelte formers antalmæssige hyppighed. Fordelingen på fundkategorien viser der i mod, at det næsten kun er de facetterede formtyper (formtype 8–10) der findes i gravene, mens den mest almindelige formtype 1 slet ikke forekommer der.

Indenfor numismatikken er det velkendt, at mange enkeltfundne mønter har en langt større udsagnsværdi i forhold til mange mønter i få skattefund, når det gælder at vurdere sammensætningen og brugen af forskellige mønttyper i et givent område. På samme måde kan man sige, at de gravfundne perler kun repræsenterer én begivenhed pr. grav, ligesom hver enkeltfundet perle repræsenterer en begivenhed. De gravfundne perler, der tæller i alt 100 stykker (23%), er fremkommet i kun fem grave. Man risikerer dermed, at blot en enkelt grav med en særlig sammensætning skævvrider hele sammensætningen og lader formode at en særlig type var mere almindelig end det måske reelt var tilfældet. F.eks. stammer 44 bjergkrystalperler af i alt 56 stykker fra kun tre gravfund. Hvis hver fundsituation blev vægtet med værdien »1», ville der altså ikke være 56 *stykker* men kun 15 *fund* (56-44+3). Formtype 8 ville dermed fremstå som væsentligt mere fåtallig end formtype 1 der netop ikke findes i gravene, men kun er fremkommet som enkeltfund hvor de 83 *stykker* altså også modsvare 83 *fund*. Bortset fra at fraværet af formtype 1 i gravfundene kunne være et bevidst valg, kan man fundere over, hvad årsagen er, at denne formtype udgør en så stor andel af enkeltfundene. Skyldes det helt enkelt, at de kuglerunde

perler lettere triller bort og forsvinder når de tages?

Hepp har en detaljeret gennemgang af fremstillingsprocessen frem til færdige perler. Her spiller fund af råmateriale og halvfabrikata naturligvis en stor rolle og det ville have været nyttig om disse havde været med i kataloget, evt. afbildet, så man havde en bedre ide om hvad de ret få antal fund dækker over. Dette gælder især, når de næsten færdige halvfabrikata medtages, nemlig perlerne hvor gennemboringen ikke er fuldført, eller perlen er itubruddet undervejs. Det gamle spørgsmål, hvorvidt der har været en lokal/skandinavisk fremstilling på baggrund af importeret råstof (bjergkrystal og karneol) eller ud fra skandinavisk bjergkrystal afklares desværre ikke. I den forbindelse kunne en parallel til de importerede, islamiske glasperler måske være nyttig. En meget stor andel af f.eks. metalfolierede, segmenterede glasperler, blandt andet i Ribe, har ikke noget gennemgående hul. Det forklares her ved, at man har handlet perlerne i løs vægt (en pose ad gangen), samt at den endelige sortering før videresalg eller slutsalgs først er foregået på markedspladsen. Mon ikke det samme kan være tilfældet med bjergkrystal- og karneolperler? De optræder første gang nogenlunde samtidigt, dvs. i begyndelsen af 800-årene og er måske dele af en fælles import?

Ralf Weichmann gennemgår med udgangspunkt i mønterne fra Hedeby (frem til 2002, dvs. inden de senere års omfattende detektoraf-søgninger fandt sted) områdets møntomløb. I analysen inddrages depotfund og enkeltfundne mønter i et større område, generelt set det nuværende Tyskland nord for Elben. Dermed omfatter analysen et større areal syd og nord for Dannevirke, dvs. grænseområdet mellem det danske (jyske), saksiske og karolingiske område.

I kataloget medregnes også enkelte mønter der har været monteret med øsken eller lignende – altså stykker som ikke i tabssituationen har været opfattet eller anvendt som mønter. Blandt fundmønterne fra Hedeby springer det i øjnene, at andelen af hele eller næsten hele islamiske dirhemer er så høj. Det bliver spændende at se, om anvendelsen af metaldetektor i Hedeby ændrer dette billede.

Wiechmann gennemgår de enkelte typer af

mønter, på baggrund af deres datering og oprindelse. Hedeby opfattes som produktionsstedet for flere møntgrupper: Malmers KG3-4 i første halvdel af 800-årene, KG7-8 i første del af 900-årene og endelig KG9 omkring 975-80. Det er tankevækkende, at Weichmann anser koncentrationen af KG3-4 i og omkring Hedeby (11 KG3, 0 KG4 i selve Hedeby, kat. 63-73) for nok argument til at tilskrive disse mønter til Hedeby, mens det tilsvarende argument ikke overbeviser ham om Wodan/monster-sceattaens mulige prægning i Ribe (164 W/M i Ribe). Desværre har Weichmann ikke de sidste 10 års litteratur med omkring Ribe, hvoraf det ellers klart fremgår, at sceattas fortsat er i omløb og tabes helt frem til begyndelsen af 9. århundrede, hvorefter de umiddelbart afløses af de større og tyndere mønter, præget efter karolingisk forbillede, KG5. De to Wodan/monster-sceattas fra Hedeby kan altså godt, isoleret set, være tabt så sent som efter 800 og behøver dermed ikke at være et vidnesbyrd om mønttab i Hedeby før 800.

På nær disse skønhedspletter, giver artiklen et væsentligt og godt overblik over møntforholdene i og omkring Hedeby gennem vikingetiden. Når fundbilledet suppleres med de detektorfundne mønter fra Hedeby – og måske med tiden også fra omegnspladserne – vil der uden tvivl være grundlag for at kunne beskrive udviklingen endnu mere detaljeret.

Paulsens artikel om stenredskaber former sig primært som et katalog over genstandene fra ældre stenalder til nyere tid. Langt hovedparten er løsfund fra markopsamlinger, mens et mindre antal er fundet i vikingetidige kulturlag ved udgravningerne. På trods af det ret store antal reelle genstande, mener Paulsen ikke, at man kan tale om egentlige rester fra bosættelse. Umiddelbart undrer det mig, hvordan Paulsen er nået frem til denne tolkning. Hvorfor afspejler de ret talrige fund ikke samtidige bosættelser af området? Selv de fund der stammer fra vikingetidige kulturlag, kan let være blandet ind i de langt senere lag ved tilfældigheder, i stedet for, som det foreslås, at være bragt til stedet med henblik på en sekundær anvendelse som ildslagnings- eller glittesten. Ødelæggelsen af en økse fra båt-øksekulturen sættes i forbindelse med kultiske og magiske begreber, men desværre oplyses fund-

situationen for øksefragmentet ikke og man kan dermed som læser ikke vurdere om ødelæggelsen af øksen foregik i stenalderen eller vikingetiden.

Med udgangspunkt i havneudgravningen i 1979-80 behandler Kroll fund af kerner og skaller fra hasselnød, hvidtjørn, slåen, blommer og kirsebær. Det fremgår, at fundfordelingen i havnen stemmer overens med fundfordelingen i bebyggelseslagene. Mens der næppe er tvivl om at hasselnød, blommer og kirsebær er blevet spist, kan kernerne fra slåen og hvidtjørn evt. også stamme fra f.eks. tætte hække. En spændende ide, der nok også kan finde anvendelse andre steder hvor fysiske spor af nedgravede stolper fra hegn mangler. Blommekerner kan opdeles i flere typer, hvoraf formtype A udgør mere end 99% af fundmaterialet fra Hedeby. Desværre kan man ikke afgøre, hvordan udseendet eller smagen har været, set i forhold til nutidige blommer.

I bogens sidste artikel fremlægger Wilson et greb til en stok, forarbejdet af kronhjortetak og dekoreret i Ringerike-stil. Håndgrebet, der er delvist i stykker, fandtes uden nærmere kontekst i forbindelse med havneudgravningen i 1980.

Samlet set er der tale om en række interessante og væsentlige artikler, der på fornem vis afslutter serien »Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu».

Claus Feveile
Sydvestjyske Museer
Odins Plads 1
DK-6760 Ribe
cf@sydvestjyskemuseer.dk

Jan Eric Sjöberg, *Offerfyndet från Galstad*. Göteborgs Stadsmuseum. Kungsbacka 2008. 101 s. ISBN 978-91-85488-95-7.

Sommaren 1950 hittades ett antal stora ringar och fyra delar av en bronsyxå i ett grustag vid Galstad i nuvarande Vårgårda kommun i Västergötland. Det egendomliga med yxån var att bronssen hade guttits över en lerkärna. Bronslagret var millimetertunt, vilket innebär att yxån skulle ha gått sönder om man hade försökt hugga med den. Fyndet finns nu i Göteborgs Stadsmuseum.

Galstadfyndet har varit känt, omnämnt och utställt – men inte utförligt och vetenskapligt beskrivet. Jan Eric Sjöberg, intendent vid Göteborgs arkeologiska museum under fyra årtionden, tog på sig att ändra på detta. Tyvärr avled han hastigt sedan han avslutat korrekturläsningen, men boken var då i stort sett färdig. Sjöberg var även en skicklig fotograf. Han har efterlämnat en rikt illustrerad och mycket vacker bok, en lika sällsynt som lyckad korsning mellan populärvetenskap, vetenskaplig avhandling och presentbok. Hans skrift är alltsammans samtidigt utan att några krav åsidosätts.

Sjöberg jämför yxan med andra liknande fynd och med hållristningsbilder av snarlika yxor. Skriftliga källor saknas, och hållristningarna är som bekant ytterst svårtolkade. Det är med andra ord upplagt för lösa gissningar och långtgående antaganden, men Sjöberg var en sansad och balanserad vetenskapsman. Liksom alla andra var han visserligen tvungen att ägna sig åt sannolikhetsöverväganden, men dessa är väl underbyggda. Allt väsentligt kan styrkas med jämförelser. Genom källmaterialets bredd vinner slutsatserna i styrka. Tack vare bredden kommer boken att bli ett standardverk i ämnet. Den har givetvis en engelsk sammanfattning (som med fördel hade kunnat göras utförligare) men därutöver också bildtexter på engelska. Att det rör sig om en kultyxa begrep arkeologerna redan från början, men Sjöberg kan underbygga denna uppfattning med en rik uppsättning saksål, och han gör många andra intressanta iakttagelser. Dessutom tidfäster han yxan till bronsålderns fjärde period (900-talet före Kristus). Bronsåldersarkeologer kan möjligen rikta invändningar mot några mindre väsentliga tankegångar. Antalet möjliga tolkningar är ju stort. Huvuddragen kommer dock med all säkerhet att stå oanfäktade.

Redan i sin livstid var intendenten Sjöberg legendarisk som allvetare vad gäller västsvensk arkeologi i allmänhet och Göteborgs arkeologiska museum i synnerhet. Hans kunskaper finns nedtecknade i en lång rad kortare uppsatser och i några böcker. Hans levnadsteckning över museets egentlige skapare, Georg Sarauw, är ett storverk (av mig anmält i *Personhistorisk tidskrift* 2006:2) och innehåller även värdefulla uppgifter om många av fynden från Sarauws utgrävningar.

Sjöberg ter sig för oss, som kan överblicka hans livsgärning, såsom en i raden av framstående fornforskare i Göteborg, med namn som Gustaf Brusewitz, Georg Sarauw, Johan Alin, Nils Niklasson, Åke Fredsjö, Carl-Axel Moberg, Lili Kaelas, Stina Andersson och Johan Wigforss.

Sjöberg har i bild och skrift lyft fram och behandlat många av föremålen i Göteborgs arkeologiska museum, som år 1993 slogs ihop med andra museer i Göteborg och nu ingår i Göteborgs Stadsmuseum. Sjöberg var en framstående forskare med specialkompetens. Därför betraktade han denna sammanslagning som en olycka. I ett stort museum för allting är det inte självklart att man satsar på arkeologin. Hans farhågor har tyvärr blivit besannade. Nyligen har Göteborgs Stadsmuseum sagt upp sina kvarvarande arkeologer. Man tar sig för pannan när man läser sådana nyheter i tidningarna. I föreliggande skrift har Sjöberg visserligen inte anledning att gå in på museernas organisation, men varje uppsats som påvisar att stadsmuseet har värdefulla fornsaker är i sig ett slags inlägg i museifrågan. Ett stort stadsmuseum, som har omfattande och värdefulla arkeologiska samlingar, bör ha en självständig arkeologisk avdelning med välutbildade arkeologer. På den tiden då så var fallet hade Göteborg arkeologer som Georg Sarauw – och Jan Eric Sjöberg. Hur det blir i framtiden är med nuvarande museiorganisation högst oviss.

Lars Gahrn

Mölnåls museum

SE-431 82 Mölnåldal

Lars.Gahrn@molndal.se

Ingunn Holm, *Forvaltning av agrare kulturminner i utmark*. Arkeologiske Skrifter, UBAS nordisk 4. Universitetet i Bergen 2007. 344 s. ISBN 978-82-90273-84-7.

Under de senaste decennierna har arkeologiska undersökningar av fossil åkermark, framför allt i samband med vägprojekt, blivit vanliga. I Sverige har den fossila åkermarken främst varit en fråga för uppdragsarkeologin. Däremot är antalet arkeologiska avhandlingar i ämnet litet. Från norsk horisont har nu dock Ingunn Holm för-

fattat en sådan avhandling. Den är indelad i tre delar om sammanlagt tolv kapitel. Den första delen berör teoretiska och metodologiska förutsättningar för studier av fossil åkermark medan den andra delen är avhandlingens empiriska del, där fyra områden med fossil åkermark presenteras och analyseras. Den avslutande tredje delen diskuterar frågor om bevarande och förvaltning av kulturmiljöer i skogsmark. Därefter vidtar ett appendix med utdrag ur relevant lagstiftning samt delar av dokumentation från de fältundersökningar som Holm gjort inom ramen för avhandlingsarbetet. Avslutningsvis innehåller avhandlingen även en separat artikel av Annette Oveland och Kari Loe Hjelle som redogör för pollenanalytiska undersökningar i samband med Holms fältarbeten. Resultaten från dessa undersökningar har Holm integrerat i sin tolkning av de fyra undersökningsområdena.

Inledningsvis fastslås att syftet med avhandlingen är tvådelat: dels ska ny arkeologisk kunskap erhållas om kulturmiljöer i utmark, dels ska denna nya kunskap fundera som underlag för förvaltningen av kulturmiljöer i skogsmark. En uttaland mÅlsÅttning År att fÅrsÅka fÅra in forskningsresultaten i en diskussion kring bevarande. FÅr att mÅjliggÅra detta lÅggs stor vikt vid att diskutera vilka kriterier som kan anvÅndas fÅr att definiera och avgrÅnsa kulturmiljÅer i skogen pÅ ett sÅdant sÅtt att deras kulturhistoriska vÅrden kan tillvaratas. I detta sammanhang berÅrs ocksÅ den norska kulturminneloven som har reformationen 1537 som Åvre kronologisk grÅns fÅr nÅr kulturlÅmningar automatiskt fÅr status som lagskyddade fornlÅmningar. I ett norskt perspektiv År det dÅrfÅr av stor vikt att peka pÅ att den fossila Åkermarken ofta har stort tidsdjup, fÅr att pÅ sÅ sÅtt mÅjliggÅra bevarande och skydd. FrÅgan om den fossila Åkermarkens datering År helt avgÅrande fÅr lÅmningarnas rÅttsliga status.

Fyra problemstÅllningar ska besvaras i avhandlingen.

1. Vilka arkeologiskt iakttagbara spÅr har jordbruket i utmarken efterlÅmnat, var finns dessa spÅr och vad sÅger de om det jordbruk som bedrevs och nÅr det bedrevs?
2. År agrara lÅmningar delar av stÅrre kulturmiljÅer? Vad År i sÅ fall det Åvriga innehÅllet

i dessa kulturmiljÅer och hur kan de avgrÅnsas i tid och rum?

3. Vilka kriterier kan anvÅndas fÅr att vÅrdera kulturmiljÅer i utmark och vad År deras ideologiska fÅrÅnkring?
4. Hur kan kulturmiljÅvÅrden och skogsbruket samarbeta om fÅrvaltningen av kulturmiljÅer i skogsmark?

I kapitel 2 gÅrs en genomgÅng av tidigare nordisk (framfÅr allt norsk) forskning kring fossil Åkermark. HÅr finns Åven en kort introduktion till den norska forskningen om kulturarvsfrÅgor. Efter att i kapitel 3 ha redogjort fÅr och diskuterat sina teoretiska perspektiv, som År utprÅglat hermeneutiska, ger Holm i kapitel 4 en mer ingÅende diskussion om vÅrde- och skyddsbe greppets koppling till kulturmiljÅvÅrden.

Kapitlen 5–8 utgÅr avhandlingens andra del. HÅr presenteras det empiriska underlaget i form av arkeologiska, historiska och naturvetenskapliga undersÅkningar som gjorts i fyra områden med fossil Åkermark i Hedmark, Oppland samt Sogn og Fjordane. De arkeologiska undersÅkningarna har varit inriktade pÅ att kartera den fossila Åkermarken och andra lÅmningar inom denna, samt pÅ att genom att grÅva schakt genom rÅjningsrÅsen finna trÅkol som kan anvÅndas fÅr datering. Resultaten visar att jordbruk har bedrivits i utmark pÅ Østlandet frÅn ca 400 e.Kr. och fram emot 1700-talet, medan det pÅ Vestlandet kunnat belÅggas jordbruk frÅn tiden kring Kristi fÅdelse fram till kring År 1000. UndersÅkningarna visar ocksÅ att den fossila Åkermarken År del av mer komplexa kulturmiljÅer som ocksÅ innehÅller exempelvis gravar. Det jordbruk som bedrivits pÅ utmarken har varit i en form av lÅngtidstrÅda och/eller ett mer intensivt och permanent jordbruk under en eller tvÅ generationer. Holm konkluderar med att fossil Åkermark År komplexa och sammansatta kulturmiljÅer med stor potential fÅr kulturhistorisk kunskap.

I avhandlingens sista del diskuteras problem med bevarande och sÅkerstÅllande av kulturlÅmningar i skogsmark och problematiken i samband med det moderna skogsbrukets framfart. En grundtanke År att man via genomtÅnkta avgrÅnsningar av komplexa och dÅrmed vÅrdefulla kulturmiljÅer i skogsmark lÅttare ska kunna skydda

dessa från skogsbrukets marodörer. Holm menar att kulturmiljöer måste avgränsas och göras mindre för att kunna förvaltas. Här kan man dock invända att det snarare borde vara värdet på kulturmiljön i fråga som avgör dess storlek, inte förvaltningsmässiga hänsyn. En bärande tanke är att om röjningsröseområden integreras med andra kulturmiljöer, antingen andra typer av agrara lämningar, eller andra lämningar som visar på den mängd olika sätt som människan nyttjat utmarken på under skilda tider, ökar medvetenheten om deras kulturhistoriska värde och därmed även deras möjligheter till bevaring.

Sammantaget har Holm skrivit en intressant avhandling som är läsvärd, både för den som är intresserad av frågor om fossil åkermark och den som är intresserad av de kulturmiljövårdande aspekterna av ämnet. Ett antal anmärkningar måste dock göras. Det är märkligt att en avhandling där betydelsen av ett rumsligt perspektiv ofta poängteras lider av så dåliga kartor. De som finns i boken är många gånger alltför små för att detaljer ska kunna urskiljas, varför det är svårt att följa resonemangen om de enskilda röjningsröseområdena. Det hade vidare varit önskvärt med foton av enskilda röjningsrösen och översiktsbilder av den fossila åkermarken, samt sektionsritningar av de undersökta rösena i anslutning till texten och inte som nu i bokens appendix.

När det gäller avhandlingens studie av den fossila åkermarken hade en mer genomgripande diskussion kring de olika lämningstyper som finns i utmarken, framför allt kring relationen mellan grav och röjningsröse, varit värdefull. Problemet med att i röjningsröseområden okulärt skilja gravar från röjningsrösen berörs knappast alls, trots att förekomst av gravar framhålls som en viktig indikation på den fossila åkermarkens brukningstid och tidsdjup. Eftersom det i många fall är omöjligt att avgöra detta okulärt hade man önskat en större problematisering av denna fråga. Är det ens önskvärt att upprätthålla distinktionen mellan grav och röjningsröse, där den förra per automatik värderas högre? I den bebyggelsehistoriska analysen av varje röjningsröseområde är utgångspunkten dessutom den historiskt kända gårdsbebyggelsen i närområdet, trots att dessa gårdar egentligen inte alls behöver

ha haft med brukandet av de aktuella områdena att göra. Här framskymtar en evolutionistisk och linjär syn på bebyggelseutvecklingen, där de historiskt kända gårdarna ses som slutpunkten i en utveckling som startade under järnåldern.

Avhandlingens tredje del är den mest intressanta. Många av de frågor som diskuteras är bekanta för alla som arbetat med kulturmiljövård i skogslandskap. Det är intressant att notera att Holm menar att alla former av maskinell markberedning är oförenliga med bevarandet av röjningsröseområden. Detta kan jämföras med att man i många svenska län tillåter s.k. *maskinell fläckmarkberedning* i fossil åkermark. I samband med ett rättsfall i Kronobergs län har Riksantikvarieämbetet dessutom uttalat att även den betydligt mera brutala metoden med harvning kan accepteras inom fossil åkermark, förutsatt att detta inte skadar fornlämningen. Hur Riksantikvarieämbetet menar att detta ska gå till i praktiken är dock oklart. Mot bakgrund av den alarmerande ökningen av antalet skadade fornlämningar i skogsmark under senare år, inte minst i spåren efter stormarna Gudrun och Per, kanske andra sätt än det generella skydd som gäller i Sverige måste prövas. Kanske är Holms sätt att avgränsa kulturmiljöer en väg att gå, även om detta till dels måste ses som ett misslyckande.

Martin Hansson

Smålands museum

Box 102

SE-351 04 Växjö

Martin.Hansson@smalandsmuseum.se

Nadezhda Sergeevna Kotova, *Early Eneolithic in the Pontic Steppes*. Translated from Russian by N.S. Makhortykh. BAR International Series 1735. Oxford 2008. 156 pp + 154 plates. ISBN 978 1 4073 0207 2.

The Neolithic and the Early Bronze Age or Eneolithic of the Ukraine and beyond is a part of European prehistory which has attracted attention from scholars both from the region itself and indeed from the West for a long time. For many outside Eastern Europe, the most accessible accounts in recent years have been the overviews

provided by Western authors such as J.P. Mallory (*In Search of the Indo-Europeans*, Thames and Hudson 1989) and, more recently, David W. Anthony (*The Horse, the Wheel and Language*, Princeton University Press 2007). The reason for this interest clearly is equally, or more, linguistic and historical than purely archaeological. The Pontic steppes are among the prime suspects for the origin of the Indo-European languages, for the better part of 200 years thought of by many as one of the main roots of European and Western civilization.

Some of the research carried out by Ukrainian scholars in this field has been made available to Western readers; one thinks for instance of the important works by D.Y. Telegin (among them *Dereivka. A Settlement and Cemetery of Copper Age Horse Keepers on the Middle Dnieper*, BAR 1986; and *Neolithic Cemeteries and Populations in the Dnieper Basin*, BAR 1987, with I.D. Potekhina). But a modern, readable overview of the field seen from the perspective, knowledge and experience of Eastern European archaeology has been missing. The present volume therefore is very welcome. Its main focus is on the Sredniy Stog culture, a tantalizing subject to all readers of the above-mentioned works. Was this where it all began?

The Sredniy Stog culture, roughly dated to the fifth millennium BC, is named after an island in the Dnieper Rapids, where a stratified settlement site was excavated prior to the construction of a dam in 1927. The Sredniy Stog culture is characterized by new pottery styles including cord decoration, by new forms of individual burials, by the first barrows, probably by a combination of continued hunting and early agriculture, and by a marked increase in the proportion of horse bones from settlements. It is known mainly from sites on the Don, Donets and Dnieper rivers in the Ukraine and as far south as the Terek river in the Chechenian republic. Some believe that the horse was domesticated, and Nadezhda Kotova supports this notion. The concept of the Sredniy Stog culture is central to the ongoing debate about the domestication of horses and the possible connection with early Indo-European language, particularly the first stages of a spread of it in a westward direction.

Kotova's book contains chapters on sources and research methods; Early Eneolithic settlements; Early Eneolithic burials; variants, chronology and periodization of the Sredniy Stog Culture; material culture and funeral rite; the culture's origins; its natural environment and cultural surroundings; and finally, its economy and social structure. From this it will be seen that the book is organized much on traditional Eastern European Marxism-inspired principles, that is, with a strong emphasis on a thorough and detailed account of the material at hand and a preference for materialistic explanations for historical events and conditions.

The account of the archaeological material is admirably informative and is moreover supported by no less than 154 full-page illustrations with clear, if somewhat sketchy, drawings of all manner of finds. These will be of great value to those looking for similarities or differences with their own finds, whether from the Pontic or elsewhere.

Those searching for comments regarding their supposed Indo-European ancestors will, however, do so in vain. Not once is this theme touched upon. Now, there will undoubtedly be no lack of other scholars ready to leap at the opportunity the present volume presents to develop the Indo-European theme on the basis of detailed insights into the archaeological record of the Sredniy Stog culture throughout its three periods and Eastern and Western aspects. Still, it would have been interesting to learn something about the attitudes of Ukrainian scholars to this line of thought, even if it of course basically concerns a linguistic theory, the value, if any, of which for other aspects of history will always be disputed.

What we get instead, in addition to the detailed account of the archaeological finds, is a consideration of environmental data and the possible significance of events of natural history to provide a backdrop to, or even an explanation for, historical developments and conditions in prehistoric societies. In the event, this extends to most historical developments being attributed to climatic changes, for instance on p. 145: "Cultural changes in the Dnieper-Kalmius interfluvium, which were caused by the dehydration of climate, began later than in the western region,

and coincided with the peak of aridity near 5200 BC. It was related to the wetter climate of the western regions of the steppe zone, which softened the consequences of aridity" and so on at some length. To an outside reader such as myself, this looks somewhat old-fashioned, and it would have been welcome if the social, cultural or ideological conditions and preferences of the people and societies at the time had been considered more closely. This might even have led to an appreciation of questions such as that of the historical identity of the "Sredniy Stog people". The course of history certainly is created by its participants, it is not just happening as a reflection or part of Nature.

We do however get an account of all available information concerning the economy of the Sredniy Stog culture, regarding imprints of cultivated plants on ceramics (not many, but both wheat and barley are represented) and finds of bones of domesticates (cattle, goat, sheep, pig, horse and dog) and wild animals (deer, aurochs, donkey, saiga antelope, cat, hare and otter), and there is a number of radiocarbon measurements to aid chronology. The Sredniy Stog culture according to this lasted from 5450 cal BC to about 4300 cal BC, and was followed by the Dereivka culture, named after a famous site excavated by Telegin. This successor culture is often thought to represent late Sredniy Stog culture and early horse-breeding, but Kotova does not consider it a part of the Sredniy Stog culture proper. However, little is offered in the way of critical consideration of the individual radiocarbon measurements and the status of the samples measured. But the discussion of the chronology is supported by detailed consideration of more traditional archaeological pointers to the relationship between the various periods and phases at hand, an art which has always found Eastern European archaeologists on their best form.

Apart from the interest in steppe archeology shared by scholars from all over Europe and indeed the World for reasons such as those mentioned earlier, a Scandinavian archaeologist will find several more specific and purely archaeological features of interest in the Sredniy Stog material as presented in this book. One such feature is the early appearance of pressure-flaked

bifacials both on settlement sites and in graves; this technology seems to have reached Scandinavia along two different routes (one eastern and the other southern) and at different times (during the Early and Late Neolithic, respectively). It bears consideration to reflect on the role of the cultures of Southeastern Europe in this. The same concerns cord stamp (sometimes called "whipped cord") decorated pottery which appears in the early, second layer at Sredniy Stog and elsewhere within the culture, often in the form of the so-called "caterpillar" decoration motif. Cord stamp decorated pottery appears in Scandinavia too, both in the early, northeastern Comb Ceramics culture and later in various Neolithic surroundings from the Funnel Beaker culture to the Battle Axe culture. The early occurrence of this in Western Russia and the Ukraine and its possible connection with the North was noted already by Ailio (*Die Steinzeitliche Wohnplatzfunde in Finnland I-II*, Helsinki 1909). Both these features of Eastern and Northern European archaeology may repay being looked closer into also by present-day archaeology. The possibility remains that there were cultural connections between the Pontic and Northwest European Neolithic cultures which were important to the shaping of history in these parts of Europe.

A slightly more thorough scrubbing of the language of the text would undoubtedly have produced a more idiomatic English, which would have been welcome and in places needed. For all that, Nadezhda Kotova has provided both Eastern and Western, including Scandinavian archaeologists, with a most useful overview of an important aspect of European archaeology.

Einar Østmo

Museum of Cultural History
University of Oslo
Postboks 6762 St. Olavs plass
NO-0130 Oslo
einar.ostmo@khm.uio.no

Stenåldern i Uppland. Uppdragsarkeologi och eftertanke. Red. Niklas Stenbäck. Arkeologi E4 Uppland 1. Uppsala 2007. Societas Archaeologica Upsaliensis, Riksantikvarieämbetet och Upplandsmuseet. 559 s. ISBN 978-91-85618-91-0.

Detta är den första av sex tematiska volymer från Sveriges hittills största arkeologiska linje- projekt, E4:an genom Uppland. Den första voly- men samlar stenåldersartiklar och naturveten- skapliga analyser med stor spridning i innehåll.

Antologin är uppdelad i fem block med två huvudavsnitt efter fyndkategorierna sten och ke- ramik. Stendelen, block tre, är störst och omfattar 320 sidor fördelade på sju artiklar. Keramikdelen, block fyra, är betydligt mindre med två artiklar på omkring 70 sidor. Dessa föregås av två avsnitt; block ett, *teoretiska förhållningssätt* (ca 67 sidor) och block två, *stränder, växter och djur* (ca 94 sidor). Boken avslutas med metodik och tolkningsätt under namnet *Diskussion – rumsliga strukturer* (ca 118 sidor). Bokens struktur är traditionell, men med tanke på innehållet både naturlig och fak- tiskt rätt befriande. Det är en bok som få av oss läser från pärm till pärm: snarare plockar man de artiklar och ämnen man intresseras av.

Antologins röda tråd är egentligen tekniska studier och artefaktanalyser utan djupare bety- delse. Det är en faktaspäckad hyllning till den alltför länge utskällda fyndbearbetningens konst, något som idag undervärderas inom arkeologin. I det avseendet är volymen upplyftande.

Redaktörens uppgift har säkerligen varit tung och produktionstempot högt med tanke på hur snabbt volymerna har publicerats. Det återspeg- las dessvärre också i resultatet. Ett lägre tempo där den samlade produktionen dragit ut mer på tiden mellan volymerna hade både innehållet och vi som läsare tjänat på. En del språkliga svag- heter förekommer, vilka i vissa artiklar är mer frekventa än i andra och vid enstaka tillfällen störande. Det antyder att språkligt korrektur i huvudsak har lagts på de enskilda författarna.

I redaktörens inledning beskrivs hur artiklar- na om teori skall fungera som representanter för de två institutionella synsätt eller arkeologiska »företagskulturer» som präglat undersökningar- na. Emellertid märks inte detta i antologins arti- klar, där kopplingarna till teori utgår från helt

andra verk. Apel & Darmarks teoretiska artikel är därtill stundtals extremt svårgenomtränglig, så att man utan omfattande kunskaper inom deras evolutionära forskningsfält svårligen hänger med i den brokiga terminologin och de tankemodeller som presenteras. Det hade varit bättre med en in- ledning som verkligen benade ut vad som skilde sig i metodologiskt och teoretiskt avseende mel- lan de deltagande institutionerna och hur det på- verkade grävningarnas resultat och tolkning. Sär- skilt eftersom uppfattningen att ett sådant diffe- rentierat synsätt faktiskt har påverkat utkomsten återkommer i de flesta av antologins artiklar och blir särskilt uppenbar i femte blocket, *Diskussion*. Det hade gett en djupare förståelse för hur, och hur olikt, materialet har dokumenterats, vilket också påverkar hur det kan bearbetas.

De naturvetenskapliga analyserna i block två är i sig intressanta, men resultaten används inte i någon högre grad i de arkeologiska analyserna. Mer ingående diskussion och analys av dessa re- sultat i relation till fyndanalyserna förekommer egentligen bara i Niklas Ytterbergs artikel om östsvensk keramik. Med tanke på kostnaderna för naturvetenskapliga analyser får vi hoppas att deras praktiska betydelse har varit betydligt större än man får intryck av i denna volym.

Redaktionellt sett förekommer en mängd upp- repningar i texterna. Boken hade tjänat på att exempelvis forskningshistorik och historiska för- utsättningar, vilka går igen i flera artiklar, hade samlats upp i inledande avsnitt under varje block. Det gäller särskilt stenblocket och dess evinner- liga hänvisningar till studier av Callahan och Knutsson, diskussioner om reduktionsprocesser och kvartsens frakturering eller boplatsunder- sökningarnas utveckling inom mesolitisk forsk- ning. Nu blir dessa upprepningar av en historik som författarna verkar helt ense om närmast tjatiga. Läser man bara enstaka artiklar blir dock problemet mindre. Även i enskilda texter saknas dock alltför ofta stringens med återkommande upprepningar som följd. Falkenström & Lind- bergs för övrigt intressanta artikel återkommer exempelvis fem gånger på 40 sidor till Christina Lindgrens modell med en brytningstid i kvarts- användningen mellan senmesolitikum och tidig- neolitikum och att bipolär respektive plattform- teknik är uttryck för olika sociala strategier.

Redaktionella svagheter får emellertid inte dölja den stora förtjänsten hos de intressanta fyndbearbetningar som presenteras. Som utomstående från en annan region förstår man att dessa analyser och riktigt noggrant undersökta material har givit forskningen om Upplands förhistoria en riktigt nystart.

Analyserna är många, presentationerna stränga och genomgående konsekventa, där särskilt fraktur- och bruksskadeanalys dominerar tillvägagångssättet. Stenanalyserna ger flera nya infallsvinklar på teknologi kontra funktion och rumslig variation där vi får tydliga analyser och beskrivningar av enskilda artefakttyper. Men varför tolkas resultaten i sådan liten grad och så sällan i kulturhistoriska termer av samhällsmönster? I det avseendet står Helena Knutssons artikel i bjärt kontrast till de övriga i stenblocket och innebär ett lyft för hela avsnittet. Man kan tycka vad man vill rörande representativiteten i hennes analyser, men de förblir en intressant exposé över hur neolitiska samhällsmönster kan ha styrts och påverkat spånproduktionen.

Keramikkblocket präglas av samma metodologiska anda. Ur ett historiskt långtidsperspektiv på tvärs över kulturgrupper identifierar Ytterberg nya kronologiska faser. Det är summan av de stora boplatsmaterialen som möjliggör analogier mellan platser, inte mindre ural. Blocket beskriver hur stiltförändringar har kronologisk signifikans, att hantverket är homogent, keramiken lokalt producerad och visar på samband mellan olikheter i gods och olikheter i tid respektive i geografiskt avstånd.

Vad som blir bokens höjdpunkt beror på vem som läser och vilken infallsvinkel man har. För mig, som arkeolog i Västsverige, är det diskussionen kring grävmetodik vilken löper som en tråd tvärs igenom fyndblocken och det avslutande diskussionsavsnittet. Inte minst Biwall, Larsson & Lindbergs artikel om metodik framstår som ett mästerverk i genren. Kontentan av hela diskussionen, trots oenigheter mellan representanter för de inblandade institutionerna, är behovet av ett statistiskt underbyggt sätt att gräva ytor. Vissa menar att det räcker att göra ett representativt ural utifrån förbestämd statistisk metod, andra att man måste vara yttäckande i sina undersökningar. Personligen, efter att ha

läst Biwall, Larsson & Lindberg, tycker jag att det blir svårt att bestrida den yttäckande metodens vetenskapliga överlägsenhet. Det ses inte minst i att den yttäckande grävda platsen Högmossen återkommer i de flesta analyserna i boken, då man utifrån en fullständigt undersökt plats alltid kan simulera delundersökningar enligt olika strategier. Artikeln är ett måste för alla som utför eller bedömer boplatsundersökningar. Det gäller särskilt Västsverige där statistisk metodik allt som oftast saknas.

Dock är frågan, skall uppdragsarkeologin producera dessa monumentalverk, dessutom i flera volymer och med en sådan forcerad produktionstakt, som varit fallet med E4:an? Frågan kan verka apart i en recension, men i relation till föreliggande volym är den befogad. För står resultaten i paritet med kostnaderna? Det återstår att se. Jag har inte läst alla sex volymerna, men efter volym ett är jag fundersam. Var och varannan artikel har förbehåll för att materialet är litet och analyserna bara skall ses som preliminära studier. Nästan ingen av artiklarna når fram till någon mera ingående social tolkning, vilket studier inom ett 250-miljonersprojekt kanske borde ha lyckats med.

Vi måste komma ihåg att analyserna är vägen till tolkning och att tolkning, d.v.s. rekonstruktionen av samhällsmiljöer, är ett ofrånkomligt krav på arkeologin. Detta är de flesta artiklarnas stora brist. Dock kan man arkeologihistoriskt också se att materialpresentationer oftast blir bestående, medan teorier och tolkningar präglas av flyktighet. Just materialredovisning är vad denna volym kännetecknas av. Det är dess styrka. Den tunga antologin kommer därför att bestå och säkerligen bli en källa till analys och eftertanke inom östsvensk arkeologi inom överskådlig tid. Den är också ett bevis på uppdragsarkeologins styrka, att självständigt bedriva en fyndbaserad arkeologi i tider när sådant alltmer marginaliseras inom svensk arkeologi.

Håkan Petersson

Bohusläns museum

Box 403

SE-451 19 Uddevalla

hakan.petersson@vgregion.se

Owe Ronström, *Kulturarvspolitik. Visby. Från sliten småstad till medeltidsikon*. Stockholm 2008. 318 s. ISBN 978-91-7331-112-0.

Hvert år øges antallet af monumenter, pladser eller miljøer, som optages på Unescos liste over Verdensarv. Hvor fortegnelsen tilbage i 1978 omfattede 12 Verdensarv i 7 lande, findes nu 878 i 145 lande (oversigt november 2008). Verdensarv repræsenterer det enestående og universelle, som bør bevares for al fremtid på vegne af hele menneskeheden. Og Verdensarv kan være kulturarv, naturarv eller en kombination heraf.

Købstaden og hansestaden Visby på Gotland er velkendt for sin middelalderlige bebyggelse med den velbevarede bymur, de mange pakhuse og kirkeruiner. Her flokkes turister hver sommer, ikke mindst under »Medeltidsveckan», altså ugen, hvor den indre by siden 1984 er blevet forvandlet til en fortrollet middelalderzone anno 1361.

Hansestaden Visby blev godkendt som Verdensarv i 1995 efter en relativ kort startbane. Idéen om, at Visby burde blive Verdensarv, dukkede op engang 1991-92, og ansøgningen blev indsendt i 1994. Visby blev Sveriges sjette Verdensarv på en national liste, som nu omfatter 14 navne.

Den gotlandske etnolog og folklorist Owe Ronström ledte i 1999-2007 et forskningsprojekt ved Högskolan på Gotland omkring »Kulturarvspolitik», altså omkring forholdet mellem begreberne kultur, arv og politik. Bogen med samme titel er Ronströms afsluttende bidrag til projektet. Den indledes med et forord. Derefter følger 11 unummererede hovedkapitler: 1) »Inledning. Från Wien till Visby»; 2) »Fotosafari i Hansestaden»; 3) »Världsarvshistorier»; 4) »Självklarheter?»; 5) »När Visby blev världsarv»; 6) »Öar och den mytiska geografien»; 7) »Kulturarvskonsekvenser»; 8) »Kulturarv»; 9) »Mindscapes»; 10) »Berättelser om kulturarv»; og 11) »Fyra funderingar och en final». Bogen afsluttes med noter, litteratur og andre kilder. Og *Kulturarvspolitik* er illustreret med 60 billeder, mest fotografier, hvor der imidlertid savnes oplysninger om tidspunkt og navn på fotografen.

Bogens kapitler veksler mellem det globale og det lokale, mellem fremvæksten af bevaring,

kulturarv og Verdensarv og så det meget konkrete, der sker i og udenfor bymuren i Visby, mellem abstrakte begreber og forklaringer og så forandringerne i gadebilledet. Ronströms erklærende hensigt er – med udgangspunkt i Visbys forvandling til Verdensarv – at belyse, hvorfor så meget bevares, hvorfor det er vigtigt at bevare, hvordan det sker, og hvilke konsekvenser bevaringen får. Ronström vil sætte spørgsmål ved det selvklaare i at bevare, og at Visby blev Verdensarv i princip uden diskussion eller modstand.

Bogen må roses for sine ambitioner om at problematisere kulturarv og Verdensarv. Ronström kender Visby, og bogen er krydret med små og store iagttagelser om byens udvikling de seneste årtier. Han har således et godt øje for, hvordan detaljer som skilte forandres for at passe til visionen om den middelalderlige hansestad. Og flere gange bemærkes, at bevaring i sig selv betyder radikal forandring.

Forudsætningerne og bestræbelserne for, at Visby skulle blive en Verdensarv, behandles overbevisende. En lille gruppe af antikvariske eksperter havde de rette positioner og kontakter for at kunne føre sagen med succes. I spidsen stod daværende länsantikvarie, forfatter og fotograf Marita Jonsson, som også havde taget initiativ til »Medeltidsveckan». Jonssons egen beskrivelse af forløbet refereres og kommenteres. Ronström mener dog, at Visby var blevet en Verdensarv uanset disse personer. Verdensarv lå simpelthen i tiden.

Ronström er kritisk: Verdensarven blev gennemført af folk, der overvejende kom udefra, og som kunne spejle sig i det urbane, ikke i den traditionelle gotlandske bondeidentitet. Og Verdensarven skulle være et eksempel på, at kontrollen med byen overføres fra borgerne selv til eksperter eller »smagsdommere», som det nu ofte kaldes i Danmark.

Undervejs i *Kulturarvspolitik* vendes og drejes spørgsmålene, og mange tanker vækkes om Verdensarv som et globalt varemærke, der let skulle kunne overføres til andre pladser. Forskningsprojektets emne og foreliggende bog er således både relevante og interessante. Ros!

Men trods bedyrelsen om det modsatte så høres en tone gennem hele bogen af nostalgi, en

tone af vemod over den forsvundne barndommens by. Ronström er opvokset i Visby og er vendt tilbage til en forvandlet by, genkendelig, men ak forandret. For forvandlingen synes ikke til det bedre. Forandringen knyttes til etableringen af Visby som et middelalderikon og Verdensarv.

Begrebet »gentrificering» nævnes et par gange, men uden at egentlig anvendes som et analytisk redskab. Gentrificering betyder forbedring af en bydels status ved sanering og indflytning af nye beboere med højere indkomster. At Visby er blevet forandret gennem de senere årtier er utvivlsomt et faktum. Og at gentrificering kan blive en utilsigtet konsekvens af udnævnelsen til Verdensarv, er blevet iagttaget også på andre lokaliteter, eksempelvis ved Ironbridge i England. Men en udvikling med højere huspriser, udskiftning af beboere og »caffe-latteficering» kan påvises i mange andre miljøer, uden at disse er i nærheden af en status som Verdensarv, som i Nöden i Lund og Vesterbro i København. Så hvor meget af forandringen af Visby handler egentlig om middelalder og Verdensarv, og hvor meget er en almen tendens i tiden, der tilfældigvis sammenfalder med Ronströms egen livsbane? Her efterlader bogen en skepsis over for projektets præmisser.

Ronström citerer, refererer og henviser til navn efter navn på den akademiske himmel: Barth, Bauman, Benjamin, Bourdieu, Chomsky, Foucault, Geertz, Giddens, Heidegger, Hobsbawm, Koeselleck, Kuhn, Lévi-Strauss, Lowenthal, Marx, Nora... Alle de og mange flere er med i båden som autoriteter, der har sagt eller skrevet dette eller hint. Vigtige for bogens diskussion er også artikler eller bøger af Anne Eriksen, John Gillis, Barbara Kirshenblatt-Gimblett, Barbro Klein og Sarah Titchen. På denne måde belyses Visby som Verdensarv unægtelig fra talrige vinkler, men de egne iagttagelser og erfaringer risikerer at drukne i, hvad alle andre måtte have tænkt eller skrevet. Tilsigtet eller utilsigtet bliver det vanskeligt at afgøre, hvad Ronström selv mener.

De mange sideordnede autoriteter med deres synspunkter står i vejen for Ronströms undersøgelse af Verdensarven Visby. I stedet for at importere meninger fra internationale og natio-

nale autoriteter, havde det været spændende at se, hvad netop hans egne erfaringer og iagttagelser fra Visby kunne bidrage med til den almene og teoretiske diskussion. Altså ikke bare import af teori, men også lidt eksport i retur.

Måske fordi autoriteterne og meningene er så mange, forliser Kulturarvspolitik, når det kommer til at skulle besvare spørgsmålene om hvorfor så megen bevaring og hvorfor så vigtigt. Flere beslægtede forklaringer præsenteres. Siden skriver Ronström, citat, »Vad ska man tro? Är förklaringarna riktiga, sanna? Tja, vem vet?» (s. 273). Og umiddelbart derefter, at han har »svårt för» og det »känns fel» (s. 274) med den udbredte forklaring, som han kalder »ledstångsteori», altså at der skulle findes et social-psykologisk behov for historie og kulturarv som en reaktion på forandringer i samfundet. Følelser og intuition i stedet for analyse og argumenter. Forklaringerne opfattes som metafysiske fortællinger eller som netop folkløse. Sådanne kan de selvfølgelig opfattes, lige som såvel følelserne som intuitionen kan vise vej, men som svar – efter en undersøgelse over flere år og flere hundrede sider – ligner det med et par metaforer en hastig tilkaldt retningsbåd eller en nødudgang.

Det etnologiske blik på Visbys forandring synes frugtbart det meste af vejen, men når forklaringer i postmoderne stil forvandles til metafysik og sideordnede fortællinger, så står perspektivet i vejen for svar på de spørgsmål, som faktisk formuleres. Da havde det været mere konsekvent, ikke at spørge til hvorfor så megen bevaring eller hvorfor så vigtigt, men at formulere andre spørgsmål, som kunne besvares med det valgte perspektiv.

Jes Wienberg

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia

Lunds Universitet

Box 117

SE-221 00 Lund

Jes.Wienberg@ark.lu.se

Johan Ling, *Elevated rock art. Towards a maritime understanding of rock art in Northern Bohuslän*, Sweden. GOTARC B49. Göteborgs universitet 2008. 271 s. ISBN 978-91-85245-34-8.

Johan Lings arbejde er hans doktorafhandling, som forsvarede på Göteborg Universitet i marts 2008. Selvom det maritime er ledetråden, er der ingenlunde tale om et arbejde, der er låst fast på maritime forhold. Arbejdet er ikke begrænset alene til Bohuslän, idet også ristninger fra bl.a. Sydvestnorge, Dalsland og Skåne er inddraget. Selvom bogen handler om helleristninger, ses disse ej som et isoleret fænomen. De behandles som en integreret del af bronzealderens kultur, og især en belysning af deres forhold til det omgivende landskab og andre kulturtræk i det forhistoriske landskab udgør væsentlige dele.

I det indledende afsnit bliver vi oplyst om målet: »The purpose of the present study is to shed light on an issue that has traditionally been either ignored or treated only briefly by rock art research in Bohuslän, namely the process of shore displacement and its social and cognitive implications for the interpretation of rock art in the prehistoric landscape». Bearbejdning af naturvidenskabelige vidnesbyrd om havets gradvise tilbagetrækning – eller snarere landhævningen – danner kernen i arbejdet.

Datering ved hjælp af ændringer af strandlinjerne er ikke ukendt. Set i et forskningshistorisk perspektiv er helleristninger tidligt søgt dateret ved hjælp af denne metode. C.G. Brunius antog, at helleristningsskibe i Bohuslän var blevet indhugget nær strandlinjen. Han kunne i et arbejde fra 1839 sandsynliggøre, at de måtte være af en særdeles høj alder, stenalder, idet mængder af ristninger i dag ligger ret højt. C.G. Brunius var en foregangsmand, og han hørte til de få, som allerede da havde frigjort sig fra et romantisk historiesyn, hvor helleristningernes skibe knyttedes til vikingernes bedrifter. Man havde dog ikke dengang mulighed for at analysere de geologiske vidnesbyrd, endside en nøjere opfattelse af forhistoriens absolutte kronologi. Hans dateringsforsøg var blot formodninger.

Gennem nye geologiske og geobotaniske undersøgelser (hvor søers afsnøring fra havet dateres) er det blevet muligt for dele af Bohuslän

vedkommende at udarbejde en fintmasket kronologi for landhævningen i bronzealderen og videre i førromersk jernalder. Ikke alle helleristninger har været nær vandlinjen, nogle lå væsentligt højere; men ud fra de tilvejebragte resultater er en række lokaliteter, der netop må have befundet sig nær kystlinjen, udvalgt og analyseret. Lokaliteter, hvis ristninger ligger omkring 14 m over nutidigt havniveau, er af særlig interesse. De nye geologiske undersøgelser omkring havniveauet i bronzealderen angiver, at ristninger, der befinder sig lavere end 14 m må være yngre end 1385–1200 BC – ellers må de være indhugget under vandet, og det er jo ikke muligt – mens de ristninger, der befinder sig over denne højde både kan være ældre og yngre (ristninger under 16 m må være yngre end ca. 1700 f.Kr.). Videre kan man følge havets sænkning, således at ristninger, der befinder sig under 10 m må være yngre end ca. 500 f.Kr.

Blandt motiverne er især skibsbillederne velguede til en typologisk opdeling, således at en kronologi kan opbygges. For at opnå en præcis angivelse af det enkelte skibs højde over havet har det været nødvendigt for Ling at foretage hundredvis af GPS-målinger på Bohuslän's klipper; det tilgængelige kortmateriale kurver var ikke nøjagtige nok.

En lang række bohuslänske ristningslokaliteter med skrå flade med forskellige skibstyper gennemgås grundigt og pædagogisk i bogen (s. 63–98). Læseren følger i hvert enkelt tilfælde den gradvise sænkning af vandstanden, hvor mere og mere af klippen blev eksponeret og gjort tilgængelig, samtidig med at vi følger mulighederne for, hvornår de forskellige skibstyper kan være indhugget. Resultaterne sammenfattes på s. 99–105, hvor skibenes kronologi angives i forhold til bronzealderens seks perioder samt førromersk jernalder, og der afsluttes med et kronologiskema. Gennem et gedigent grundforskningsarbejde, hvor Ling i marken har indsamlet mængder af data, er der opnået en bedre forståelse for helleristningsfelters »udvikling» igennem tid, omfattende en succession af handlinger, hvor et felts rumlige udstrækning i høj grad var dikteret af havets tilstedeværelse og de begrænsninger, som det gav. Det er lykkedes ud fra strandlinjernes datering selvstændigt at ska-

be en kronologi for helleristningernes skibsbilleder.

Men ikke nok med det. Tidligere opstillede kronologisystemer for skibsbilledet inddrages, her især kronologier udarbejdet af P.V. Glob, H. Rostholm og F. Kaul. Disse forskere, som Ling kalder for »den danske skole», har fokuseret på enkelte elementer ved skibene, først og fremmest stævformer, hvor der sammenlignes med skibsbilleder på daterbare bronzegenstande for derved at skabe en kronologisk sekvens. Da der er tale om sammenligninger med træk fra forskellige medier, betegnes denne dateringsmetode for den komparative metode. Ling kan påvise, at de to kronologisystemer – »den danske skoles» komparative kronologi og hans strandlinjekronologi – således opbygget ud fra forskellige metoder og ud fra forskelligt kildemateriale – bekræfter hinanden. Det er i sig selv et meget væsentligt resultat, at to helt uafhængige dateringsmetoder fremviser så stor overensstemmelse. Desuden kan Ling foreslå og argumentere for visse justeringer af og tilføjelser til den komparative kronologi.

De kronologiske studier og analyser er af stor betydning. Men Ling går længere. Fra s. 107 og videre udnyttes kendskabet til havet og stranden i landskabet i bronzealderen. Her præsenteres en anden konsekvens af det store forskningsarbejde. Velargumenteret og gennem interessante landkort får vi et indtryk af, at helleristningerne kan indgå i, ikke et landskab, »but a seascape». Gennem kortene – landskabs-rekonstruktion – ser vi ændringerne gennem bronzealder og førromersk jernalder, og hvorledes ristningerne følger havets tilbagetrækning. Hvor de nu er omgivet af smukke marker, var der i bronzealderen havsvige. Først i førromersk jernalder begyndte landskabet at nærme sig, hvad vi kender i dag. Det er spændende at se en rekonstruktion af landskabet omkring Vitlycke-ristningen, hvor illustrationer (s. 118) giver læseren en fornemmelse af, hvordan området så ud i ældre bronzealder, da strandlinjen lå i en højde af 14–15 m over dagligt vande i dag, og i yngre bronzealder, da den lå 12–13 m højere. Ling kan vise, at Aspeberget i bronzealderen var en markant klippeknoed, som man kunne sejle rundt om. Det har været drøftet, om klipperne med rist-

ningerne kunne have fungeret som rituelle samlingssteder. Med de veldokumenterede landskabsrekonstruktioner indrager Ling sådanne tanker i et nyt perspektiv: »The hill's central position and the fact that all the rock art sites faced a seascape throughout the BA suggest that the hill may have served as a maritime arena of aggregation or initiation.» (s. 120).

Det er klart, at erkendelsen af det særlige maritime landskab, som helleristningerne i Bohuslän indgik i, giver nye muligheder for forståelse. Interessante diskussioner om ristningernes funktion følger. Når der ej er meget landbrugsjord, hvad knytter ristningerne sig så til økonomisk set? Det konkluderes, at fiskeri må have haft stor betydning. Det fremhæves, at kystzonen eller stranden var en liminal zone. Kysten danner grænse mellem mange sfærer. Den er porten mellem sø og land, vandet danner horisonten, som er grænsen mellem himmel og underverden. Der er gode grunde til have overgangsriter her. Men også i forhold til sørejser kan der tales om overgangsriter, hvor rejsen er målet selv. Rejsen udgør eller symboliserer sin egen død og genfødsel: fjernelse, overgang, tilbagekomst, genforening. Det foreslås, at Bohusläns befolkning ikke nødvendigvis behøvede at være den altid modtagende part, men derimod den aktivt agerende part. Det kunne meget vel være i Bohuslän, at førende skibsbyggere fandtes; det kunne være folk fra Bohuslän, der rejste ud, deltog i formidling og ritualer andetsteds. Det var Bohusläns befolkning, der levede af det gode fiskeri, og det kunne være mennesker fra Bohuslän, som selv hentede flintdolke og segle fra Nordjylland i senneolitikum og ældre bronzealder. Men dette udelukker selvfølgelig ikke gensidige kontakter og rejser.

Ling kan vise, at ikke alle helleristninger ligger i kystzonen. Også i det nordlige Bohuslän er der felter, som findes højere oppe eller lidt længere inde i landet, hvor der har været et jordbrugspotentiale. F.eks. ligger ristningerne ved Fossum i Tanum og videre ind i landet ikke i kystzonen. Det er lykkedes at påvise, at der er visse forskelle mellem de helt kystnære helleristninger og de øvrige. Således findes de fleste menneskefigurer af stor størrelse ikke i kystzonen, ligesom fodspor først og fremmest findes lidt

tilbagetrukket fra kysten. Der lukkes således op for nye diskussioner omkring en struktur i valget af ristningernes motiver betinget af den landskabsmæssige beliggenhed.

Et enkelt forhold finder jeg lidt uheldigt. I kronologiskemaet s. 102–104 læser vi under »Features in the ship» for bronzealderens per. IV, V og VI, at der findes »Armed warriors, battle scenes, etc.». Det er især ordet »kampscener», som jeg studser over. Her er der tale om egentlig tolkning, som ikke hører hjemme her. Det er højst usikkert, om vi overhovedet ser kampscener ombord på skibe i yngre bronzealder. Efter min mening ses først egentlige kampscener i førromersk jernalder med rytterne fra Tegneby i Tanum. Det er helt i orden, under diskussionerne, at bruge ord som »kampscener», men ikke i et skema angivende definitoriske træk i forhold til kronologi. Jeg forstår ikke, hvordan kampscener kan være et definitorisk træk ved skibe igennem hele yngre bronzealder.

Igen og igen omkring sociale forhold kan vi læse om »combat situations» på eller ved skibene – vi hører om konflikt, kamp og krigere (bl.a. s. 175, 197, 203 og 224). Jeg vil gerne vide, hvor vi ser kamp på skibe fra yngre bronzealder. Et motiv med to kultøksebærere fra Fossum i Tanum kan med god vilje tolkes som en kampscene, men da af ganske rituel art. Der er utvivlsomt tale om kultøkser, og jeg regner ej kultøksen for et våben.

Det er korrekt, at der på skibene fra yngre bronzealder ses mænd, der bærer sværd. Men sværdet er en del af dragten i form af skeden, der stikker bagud. Sværdet kommer aldrig ud af skeden, det ses aldrig brugt i kamp, der ses ingen døde eller slagne krigere. Ling har helt ret i, at sværdet – når det ses gengivet på helleristningerne – skal opfattes som en social indikator, et tegn på værdighed. Han er opmærksom på, at sværdet er afbildet hængende passivt ved lænden. Skjoldene bliver betragtet som en del af krigerens udrustning snarere end som en del af det rituelle udstyr. Det gælder en helleristning

fra Hede (s. 203). Men igen, på dette skib synes to mænd – den ene med hornet hjelm – at danse med et skjold, og i den rituelle scene indgår også to akrobat-dansere. Igen fredelig dans snarere end aggressivitet og kamp!

I stedet for at forelske sig i et særligt krigersk aspekt ved ritualerne, som synes så vanskeligt at finde, skulle man snarere interessere sig for det forhold, at de gengivne ritualer virker fredelige, og at sværdet aldrig ses i brug. Vi skal ikke forestille os, at bronzealderen var en fredelig tid – der var naturligvis krig, ufred og kamp. Men pointen er, at da man skabte billederne, må man have foretaget et valg. Netop de krigeriske eller aggressive aspekter er bevidst udeladt. Dette valg bør vi forholde os til og forsøge at forklare, i stedet for blot at strø om os med martialske begreber. Måske var tiden for ritualernes udførelse fredhellig?

Lings værk er klart og logisk disponeret. Læseren kan følge materialefremlæggelse, argumentation og diskussion trin for trin. Der arbejdes på mange niveauer. Fra grundforskning og empiri til diskussioner og tolkningsmodeller. Der gås fra »hård» naturvidenskab til humanistiske tolkninger. Ling har vist, at arkæologi stadig er en vidtfavnende disciplin med en egen dynamik, hvor nyt grundmateriale til stadighed produceres og diskuteres. Gennem Lings arbejde har vi fået skærpet og sikret kronologien over skibsbillederne fra bronzealderen og førromersk jernalder, og vi har fået en langt klarere forståelse af det maritime landskab, som helleristningerne skabtes i forhold til. Det var et landskab, hvor skibet indgik som det overordnede trafikmiddel, men hvor skibet også var en formidler af social orden i bred betydning. Johan Lings arbejde vil stå som grundlæggende i mange år frem.

Flemming Kaul

Nationalmuseet

Frederiksholms Kanal 12

DK-1220 København K

flemming.kaul@natmus.dk